

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Humanitarinių mokslų fakultetas

Literatūros katedra

**LIETUVIŠKOJO ORIENTALIZMO PAIEŠKOS:
VINCAS KRĖVĖ**

(The Search for Lithuanian Orientalism: Vincas Krėvė)

Magistro baigiamasis darbas

Autorius

Vadovas

MgL II gr. stud. Rita Bielskytė

doc. dr. Marijus Šidlauskas

Klaipėda, 2012

SANTRAUKA

Bielskytė R. Lietuviškojo orientalizmo paieškos: Vincas Krėvė. Literatūrologijos studijų programos magistro baigiamasis darbas. Darbo vadovas doc. dr. M. Šidlauskas, Klaipėdos universitetas: Klaipėda, 2012. – 51 p.

Raktažodžiai: V. Krėvė, orientalizmas, individualizmas, Dievas.

Šiandien mūsų kultūra išgyvena susidomėjimo Rytais bumą. Vis daugiau vakariečių patraukia Rytų dvasingumas, visiškai kitokia gyvenimo kokybė, ritmas ir pasaulėžiūra. Nors susidomėjimo Orientu pradžia Lietuvoje siekia dar XVI a., tačiau jo formos ir mastas nuolat kito. Intelektualiniu intensyvumu išsiskiria 2–3 XX a. dešimtmečiai, kuomet Lietuvą pasiekė karštligiška Rytų kultūros mada. Tai buvo integrali lietuviškojo neoromantizmo dalis. Tuo metu Lietuva atsidūrė tarp dviejų kultūrų – Rytų ir Vakarų. Ugdydama savo nacionalinį tapatumą, mūsų tauta pradėjo šias dvi kultūras jungti į vieną. Visa tai ryškiai atsispindėjo rašytojų kūryboje.

Itin reikšmingą vietą lietuvių orientalistinės krypties literatūroje užima V. Krėvė. Rašytojo orientalistinę kūrybą formavo gausybė prieštaringiausių veiksnių. Jis turėjo unikalią galimybę susipažinti su rytietiškoju koloritu iš arti, gyvendamas Azerbaidžane. Būtent rytietiškoji terpė leido atverti savyje sukauptą prieštaringos būties, pasaulio nederms, kaip kovos tarp gėrio ir blogio, supratimą. Ir visa ši kova – tai paties rašytojo asmeniniai sukrėtimai. V. Krėvės kūryba – tai lyg vakarietiškas produktas rytietiškame kūrinyje. Nors Rytai jam tampa savotiška siekiamybe, tačiau juos realizuodamas V. Krėvė vis tiek išlieka Vakarų žmogumi. Rašytojo jausmai, emocijos nuolat skatino ieškoti savęs ne krikščionybėje, bet logika visada grąžindavo atgal. Būtent šis prieštaringumas yra tapęs jo kūrinių meninės jėgos varikliu.

Šiame darbe sistemiškai analizuojami V. Krėvės orientalistiniai tekstai ir jų kontekstai. Naudojantis turima medžiaga – laiškais ir atsiminimais – nubrėžiami ryškiausi rašytojo asmenybės štrichai. Rytietiškas interesas glaudžiai siejamas su biografija ir asmenybės prigimtimi. Aptariant orientalistinius V. Krėvės kūrinius, iškeliamas jo individualusis pradai. Išryškinama tai, kas tiesiogiai perimta iš Rytų, kaip jungiamos Oriento ir Vakarų krikščioniškoji tradicijos ir kaip visa tai įgyja savitą kūrybinę išraišką.

SUMMARY

Bielskytė R. The Search for Lithuanian Orientalism: Vincas Krėvė. The masters degree's final paper of the literature (literatūrologijos) studies. Supervisor: Assoc. dr. M. Šidlauskas, Klaipėda University: Klaipėda, Lithuania, 2012. – 51 pg.

Keywords: V. Krėvė, orientalism, individualism, God.

Nowadays our culture reaches the peak of interest in East life. More and more people from West are getting interested in East spirit, absolutely different life quality, way of life and worldview. In Lithuania interest in Orientals appeared in XVI century, although knowledge about it was always changing. Intellectual changes are noticed in 2–3 ties in 20 century, when Lithuania reached the peak of interest in Orientals culture. It was an integral part in Lithuanian neoromantism. At that time Lithuania appears in between two cultures – West and East. By connecting these two cultures together our nation developed their national identity. All this is shown in writers work.

V. Krėvė takes a significant place in literary school (literature). Author's Oriental work appears from discrepant (contradictory) factors. As he lived in Azerbaijan he had an opportunity to get to know the (coloring) life from inside. Exactly the Orient's surrounding help author to realize the contradictory mode of life, like a fight between goods and evil, understanding. And whole this fight- is author's personal experience. V. Krėvė's work is like west part in orientals works. The East is becoming kind of aspiration for the author, but he is still a man from West. Feelings and author's emotions made him find himself not in Christianity, but realty and logical thinking always brought him back. This contradictory became the main index in his works.

In this paper is analyzed V. Krėvė's Oriental works and contexts. By using all the materials – letters and memories – shown the authors most intelligent personal qualities. The Oriental's interest come together with biography and personal nature. As we talk about V. Krėvė's Oriental works it is shown it's individual origin. Shown what is directly taken from East culture, how connects East and West Christianity's traditions and how all this gets an original creative expression.

TURINYS

ĮVADAS

1. VINCO KRĖVĖS ASMENYBĖS ŠTRICHAJ	9
1.1. Rašytojo portretas atsiminimuose	9
1.2. Epistoliarinis V. Krėvės profilis	15
2. V. KRĖVĖS ORIENTALIZMO KONTEKSTAS	19
2.1. Santykis su religija: dramatiškas susidūrimas su Dievu	19
2.2. Baku laikotarpis	22
3. PRATJEKABUDA	27
3.1. Budistinė tematika	27
3.2. Idėjos ir poetika	29
4. RYTŲ PASAKOS	33
4.1. Dvasinio ir fizinio tobulumo siekis (<i>Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną</i>)	33
4.2. Dvasinė žmogaus degradacija (<i>Azerstano šalis</i>)	35
4.3. Maištinga dvasia ir nepasotinamas pažinimo geismas (<i>Priešingos jėgos</i>)	37
4.4. „Prarastojo rojaus“ kontūrai (<i>Moteris</i>)	39
5. DANGAUS IR ŽEMĖS SŪNŪS	42
5.1. Biblijos modelis: dangaus ir žemės antitezė	42
5.2. Egzistencinių vertybių įprasminimas	44

IŠVADOS

ŠALTINIAI

LITERATŪRA

ĮVADAS

Lietuvoje susidomėjimo Rytai pradžia siekia gana senus laikus – XVI a. Pasak A. Andrijausko (2003, 423), jau tuomet iš LDK teritorijos į Rytų kraštus keliavo misionieriai ir piligrimai, kurių kelionių aprašymai ypatingai žadino skaitytojų vaizduotę. XXI a. žmogų Rytų kultūra masina ne mažiau. Pavargęs nuo netikrumo, informacijos gausumo, nuo visa apimančio skubėjimo, žmogaus nuasmeninimo, iškreiptos vertybių sistemos, šiuolaikinis žmogus nori išsivaduoti iš Vakarų civilizacijos rėmų ir rasti kitokią gyvenimo kokybę. Vis greitėjančiam ritmui alternatyvų ieškoma Rytuose. Vakariečiai keliauja į rytietiškas šalis, siekdami atgauti dvasinę pusiausvyrą, gyvenimo pilnatvę ar surasti dvasinį nušvitimą bei apsivalymą. Net ir nesiryžtantys ar neturintys galimybių išvykti taip toli, dažnai Rytus susikuria čia, savoje aplinkoje. Jogos ir rytietišku masažu salonų, rytietišku patiekalų restoranų gausa, meditacijos mokymai ir įvairios netradicinės sveikatinimo procedūros – visa tai rodo, jog šiandien mūsų kultūra išgyvena domėjimosi Rytai bumą. Vis dėlto toks pažinimas labai paviršutiniškas. Mes, europiečiai, dažniausiai iš Oriento tik pasiskoliname mums patinkančius įvaizdžius, teorijas, praktikas ir stereotipus, per daug nesigilindami į kitos kultūros esmę.

Šiandien mūsų kultūroje Orientui užimant gana stiprias pozicijas, įdomu pažvelgti į intelektualiniu intensyvumu išsiskiriantį Pirmojo pasaulinio karo pabaigos laikotarpį, kuomet Lietuva, ieškodama savo tautinio identiteto, atsidūrė tarsi tarp dviejų kultūrų – Rytų ir Vakarų. V. Kubilius teigia: „Lietuvių tauta, atėjusi į Europą iš Azijos lopšio, išsaugojo savo dvasioje senųjų Rytų pirmakščius pradus – saulės ir mėnulio kultą liaudies dainose, ugnį kaip dieviškumo simbolį, intymų santykį su gamta, o priėmusi katalikybę, ji įžengė į lotyniškąją Vakarų pasaulį.“ (Kubilius, 1983, 66) Šiuo neramiu laikotarpiu nuolatinis laviravimas tarp Rytų ir Vakarų lėmė, jog Lietuva pradėjo jungti dvi skirtingas kultūras į vieną. XX a. 2–3 dešimtmečiuose šalį pasiekė karštligiška Rytų kultūros mada, kaip integrali lietuviškojo neoromantizmo dalis. Visa tai labai ryškiai išsismelkė į to meto rašytojų kūrybą.

Viena įdomiausių, prieštaringiausių ir pastebimiausių figūrų lietuvių orientalistinės krypties literatūroje – Vincas Krėvė. Jis buvo itin plataus profilio rašytojas, kuris analizavo sudėtingus žmonių santykius, vidines dramas, gvildeno egzistencinius gyvenimo prasmės klausimus, rasdamas savo idėjoms visiškai skirtingas terpes – nuo Lietuvos valdovų ir kaimo žmonių buities tėviškėje iki spalvingo Rytų pasaulio. Šio autoriaus kūrybinis palikimas gausus: eilėraščiai, apysakos, dramos ir kt. Tarp reikšmingiausių kūrinių minėtini *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, draminiai kūriniai

Šarūnas, Skirgaila, apsakymų ciklas *Šiaudinėj pastogėj*, apysakos *Raganius* ir *Miglose*, biblinė apysaka *Dangaus ir žemės sūnūs*, *Rytų pasakos*, *Pratjekabuda* ir dar daug kitų.

Orientalistinės krypties kūriniai V. Krėvės kūryboje užima labai svarbią vietą, jie glaudžiai susiję su rašytojo biografiniais faktais. Pačios gyvenimo aplinkybės nuolat vedė rašytoją link Rytų. Itin palankias galimybes susipažinti su šia kultūra V. Krėvė turėjo gyvendamas Baku mieste, Azerbaidžane. Taigi biografinis kontekstas buvo tarsi pamatas, ant kurio formavosi ir vis kitokius pavidalus įgaudavo Rytų kultūros idėjos. Nors šiandien V. Krėvė yra pelnęs mūsų literatūros klasiko vardą, o ne vienas jo veikalas jau tapo chrestomatiniu, tačiau orientalistinių motyvų turinti proza nepelnytai primiršta. Prisiminti kūrybos liniją, vedančią skaitytojus į egzotiškus Rytų kraštus, skatina ir artėjančios rašytojo 130-osios gimimo metinės.

Darbo objektas: V. Krėvės orientalistinė proza.

Darbo tikslas: sistemiskai išanalizuoti V. Krėvės orientalistinius tekstus ir kontekstus, sukonkretinti jų orientalistinį turinį.

Darbo uždaviniai:

1. Išskirti ryškiausius V. Krėvės asmenybės bruožus, remiantis atsiminimais ir laiškais.
2. Supažindinti su veiksniais, nulėmusiais rašytojo posūkį link rytietiškosios kūrybos, atskleisti jo orientalistinių nuostatų genezę.
3. Aptarti orientalistiniais motyvais pagrįstus kūrinius: *Dangaus ir žemės sūnūs*, *Pratjekabuda*, *Rytų pasakos*, bei išryškinti rašytojo individualųjį pradą.

Darbo naujumas:

1. Aprėpiama V. Krėvės orientalistinės kūrybos visuma, glaudžiai siejant rytietiškojo rašytojo interesą su jo biografija ir asmenybės prigimtimi.
2. V. Krėvės orientalizmo kontekstuose iškeliamas individualusis jo pradą. Išryškinama, kas jo kūryboje tiesiogiai perimta iš rytietiškosios kultūros ir tai, kas yra savita bei būdinga tik individualiai rašytojo kūrybai.
3. Kvestionuojama tradicinė V. Krėvės orientalistinių nuostatų interpretacija.

Rašant darbą naudojamosi literatūros ir archyvinių šaltinių analizės bei interpretaciniu ir lyginamuoju metodais. Taikant šiuos metodus siekiama susisteminti sukaupą medžiagą ne tik iš visiems prieinamų literatūros šaltinių, bet ir saugomą Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos bei Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraščių archyvuose.

Mokslininkai V. Krėvei dėmesio skyrė nemažai – išleistos net dvi monografijos. Tiesa, jos labai skirtingos, nagrinėja visiškai kitus aspektus. Pirmoji monografija – A. Zalatoriaus *Vincas Krėvė* – itin

plačiai nagrinėja rašytojo biografiją ir kūrybą. Aprėpiamas laikotarpis nuo pat V. Krėvės vaikystės iki mirties. Ši knyga įgavo simbolinį nebaigtos monografijos pavadinimą, kadangi A. Zalatorius nespėjo jos parašyti iki galo. Remdamasi jo surinkta medžiaga, knygą sudarė J. Sprindytė. Rašant darbą, šis leidinys tapo vienu iš atramos taškų. A. Zalatorius V. Krėvės kūrybos analizei nemažai vietos skyrė savo knygoje *Literatūra ir laisvė*, kur publikuojamas ir vėliau į monografiją pakliuvęs pokalbis su rašytojo dukra O. A. Krėvaite-Mošinskiene bei dar penki šiam autoriui skirti straipsniai. Antroji monografija pavadinimu *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija. Rašytojo tragedija politikoje* pasirodė tik šiemet. Jos autorius M. Tamošaitis chronologine tvarka nagrinėja V. Krėvės kaip politiko paveikslą, nedidelę veikalo dalį skirdamas ir rašytojo jaunystės metams bei mokslams.

Gausybė vertingos informacijos sukaupia K. Korsako, K. Doveikos ir J. Lankučio sudarytame leidinio *Literatūra ir kalba* XVII tome. Knygoje publikuojami tiek paties V. Krėvės rašyti laišškai, tiek adresuoti jam. Be to, išspausdintas gana išsamus A. Zalatoriaus straipsnis *Vinco Krėvės asmenybės bruožai* bei rašytoją pažinojusių žmonių atsiminimai. Taip pat dalis laiškų publikuojama J. Jasaičio leidinyje *Lietuvių rašytojai apie kūrybą*. Atsiminimų medžiagą papildė P. Orintaitės, H. Korsakienės, A. Nykos-Niliūno knygos. Siekiant plačiau pažvelgti į rašytojo asmenybę, kaip jau buvo minėta, naudojamos ir Mokslų akademijos bei Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto sukaupia archyvine medžiaga. Niekur neskelbta medžiaga suteikė daug svarbios informacijos bei iš esmės papildė šį darbą. Pasinaudota ir gausia to meto periodine spauda: *Pergalė, Pradai ir žygiai, Vairas, Mūsų tautosaka, Tauta ir žodis, Vaivorykštė, Kultūros barai*. Dalis V. Krėvės jaunystės metų idėjų, minčių nuotrupų, kauptų jo paties užrašuose, publikuojama 1987 m. almanache „Veidai“. Spaudai šią informaciją pateikė A. Zalatorius.

Rytietiškajai rašytojo kūrybai daug dėmesio skyrė R. Tamošaitis savo darbe *Kelionė į laiko pradžią: indų idealizmas. Vydūnas, Krėvė*. Autorius plačiai aptaria V. Krėvės orientalistinės kūrybos sąlyčio taškus su indų kultūra ir religija. Rytų recepciją Lietuvoje savo straipsniuose aptarė A. Andrijauskas ir V. Kubilius. Be to, rašant darbą pasinaudota pakankamai prieštarinčiai vertinamu E. W. Saido veikalu *Orientalizmas*. Nors jo knyga sulaukė pakankamai daug pastabų, o mokslininkas R. Irvinas tai pavadino kaip „piktybinio šarlatanizmo veikalą“ (Pryce-Jones, 2006), vis dėlto tam tikri aspektai, apie kuriuos kalbėjo E. W. Saidas, šiame darbe pritaikomi V. Krėvės viešėjimo Rytuose laikotarpiui.

Magistro baigiamąjį darbą sudaro įvadas, penkios pagrindinės dalys, kurios smulkiau suskirstytos poskyriais, ir išvados. Pirmojoje dalyje siekiama nubrėžti pagrindinius V. Krėvės asmenybės bruožus, remiantis jo laiškais ir jį pažinojusių žmonių atsiminimais. Išryškinami tie

asmenybės bruožai, kurie galėjo turėti daugiausiai įtakos rašytojui polinkiui į Rytus. Antroje dalyje aptariamas V. Krėvės orientalizmo kontekstas. Apibrėžiamos ir susistemintos rašytojo orientalizmo ištakos bei pagrindiniai veiksniai, įtvirtinę jo sąmonėje Rytų epistemas. Likusios trys dalys yra skirtos orientalistinių kūrinių analizei, kiekvienam kūriniai skiriamas po atskirą dalį. Aptariamos kūrinių pagrindinės idėjos, tematika, stilistika ir vertybinės skalės. Išryškinama, kaip jungiamos Oriento ir Vakarų krikščioniškoji tradicijos ir kaip visa tai įgyja savitą kūrybinę išraišką. Išvadose glaustai apibendrinami darbo rezultatai. Darbo pabaigoje pateikiamas naudotų šaltinių ir literatūros sąrašai.

1. VINCO KRĖVĖS ASMENYBĖS ŠTRICHAJ

Kiekvienas žymus rašytojas per savo gyvenimą anksčiau ar vėliau „nusipelno“ monografijos. O apie kūrėjus, pažymėtus lietuvių literatūros klasikų vardais, randame parašyta ir ne vieną didelį veikalą. Įdomi ne tik jų kūryba, bet ir asmenybė – vienas kitas pikantiškesnis faktas visada pažadina skaitytojo smalsumą, norą iš arčiau susipažinti su kūryba. Ne išimtis ir Vincas Krėvė. Apie jį surinkta nemažai atsiminimų medžiagos (gausios kartotekos sukauptos Lietuvių literatūros ir tautosakos institute bei Mokslų akademijos, kurios pirmuoju prezidentu buvo išrinktas V. Krėvė, bibliotekoje). Atskirai jo asmenybę yra bandęs aptarti A. Zalatorius, parašęs gana išsamų straipsnį *Vinco Krėvės asmenybės bruožai* (Korsakas ir kt., 1981, 487–515). Daugiau darbų, skirtų susisteminti atsiminimų medžiagą, siekiant suformuoti tikslesnį ir konkretesnį rašytojo portretą, neaptikta.

Šio skyriaus tikslas ne sekti A. Zalatoriaus pėdomis, formuojant platų ir įvairialypį V. Krėvės paveikslą, o, pasinaudojus turima medžiaga, nubrėžti ryškesnius rašytojo asmenybės štrichus, remiantis ne jau suformuotu asmenybės modeliu, bet bandant tarsi jį pažinti iš naujo. Pasitelkiama autentiškiausia asmenybės restauravimo medžiaga – rašytoją pažinojusių žmonių atsiminimai ir jo paties laišakai. Nors, kaip teigia A. Zalatorius, V. Krėvei „sopėdavo širdį, pagalvojus, kad kas nors „gali knisties“ jo gyvenime ir mintyse“. (Korsakas ir kt., 1981, 487)

1.1. Rašytojo portretas atsiminimuose

Krėvė iš kitų išsiskyrė ne tik neabejotinu rašytojo talentu, bet ir spalvingu charakteriu: „Mažutis, smulkutis, pilkutis kaip spirgelis (betgi – karčiai kietas tas spirgas, ne bet kieno perkandamas!).“ (Orintaitė, 2001, 221–222) Iš prigimties nedidelio ūgio rašytojas pasižymėjo ugningu charakteriu, kandžiu ir šmaikščiu humoru. Jis – lyg koks vulkanas: „Toks besaikis šnekūnas nuolatos devynbalsiu strazdu čiulbąs ir žodžių sriūtėmis be perstojo purškias; kiekvienoj kėdėj ar draugystėj vis patogiai, vis – beveik viešpačiu besijaučias. <...> sultingas humoras – tik saugokis ir virpėk baime, žadą prikandęs; nė nepajusi, kai tau netikėtai iš kurios kertės dilgynių botagėliu paausiui šmaukštels... <...>, į kiekvieno kito žodį dešimčia savų atgal atplakdamas.“ (Orintaitė, 2001, 222)

P. Orintaitė apybraižoje *Vakaras metropolijoje*, prisimindama V. Krėvę, pamini ne vieną smagų, pikantišką pastarojo juokelį. Jis, visiškai nesivaržydamas, dėstytojų draugijoje pašiepia savo draugą Vinčą Mykolaitį-Putiną („Mums tikrai įdomu: kai Putinas bučiuojasi, ar nusiima akinius? Gal

nespėja?..“ (Orintaitė, 2001, 234), „prisikabina“ prie dėstytojo Karsavino pavardės („<...> tau, Lev Platonovič, labai lengva atsilietuvinėti. Mudviem štai su Putinu tai – gyvas vargas. Mykolaitį arba Mickevičių kaip bevartytum arba karpytum, iš abiejų galų – vis viena dar liks svetimo pamušalo. O tavo, Leonai, gryniausia, tiesiog pavyzdinė lietuviška pavardė. Tik numesk šalin tą kartuvių priedėlį KARS- ir liksi AVINAS.“ (Orintaitė, 2001, 231–232). Rašytojo originalumui tarsi nebuvo ribų. Jis visur lyderiavo, nuolat būdavo dėmesio centre. V. Sruogienė yra pabrėžusi: „Jame sėdėjo kažkoks trolis. Jam buvo malonu kiršinti ir provokuoti.“ (Zalatorius, 1998, 276)

Galbūt, tokiu charakterio aštrumu V. Krėvė kompensavo savo mažą ūgį ir ne itin patrauklią išvaizdą (neproporcingas kūno sudėjimas, didelė galva, aukšta kakta, plonos rankos). Dėl rašytojo išvaizdos yra įvykę įvairiausių juokingų, o kartais ir pakankamai nemalonių atsitikimų. Studentai palaikydavo V. Krėvę savo kolega. Kiti pamanydavo, kad jis namų tarnas ar sargas. O ir pats rašytojas nevengdavo pajuokauti: prieš pirmą paskaitą išsimaišydavo į studentų tarpą ir, apsimetęs jų kolega, kalbėdavo apie būsimą lektorių. A. Zalatorius mini, jog rašytojas buvo jautrus savo išvaizdai: „Jis mėgo miniatiūrinius daiktus („nešiojo moterišką laikrodėlį, jo brauningas tilpdavo jo delne, rašomojo stalo reikmenys irgi buvo maži“), kurie ne taip išryškindavo žemą ūgį.“ (Korsakas ir kt., 1981, 490) Visgi būta ir skaudesnių išgyvenimų. V. Krėvei nesisekė meilės sferoje. Čia vėl kaltas žemas ūgis. Moterys, pamačiusios rašytoją, labai nusivildavo. Tad užmegzti santykius su priešingos lyties atstovėmis rašytojui buvo sudėtinga. Žmoną V. Krėvė gavo tik dėl savo impulsyvaus charakterio, nes tekėti siūlė ne karštai prisipažindamas mylįs, o su ginklu rankose. Apie tai yra pasakojusi pati rašytojo žmona: „Vieną kartą sėdžiu savo sodelyje ir skaitau knygą, tik staiga Vitia (ji visuomet taip vadindavo savo vyrą) peršoko per tvorą, priėjo prie manęs, išsitraukė iš kišenės brauningą ir grėsmingai sako: „Tekėsi už manęs ar ne? Jeigu netekėsi, tuojau nušausiu.“ Jūs tik pagalvokit, koks siaubas! <...> Na, ką aš turėjau daryti, ir ištekėjau.“ (Korsakas ir kt., 1981, 498–499) V. Krėvė gyveno labai intensyvią emocinį gyvenimą, tačiau jo kūryboje nerasime nei vieno kūrinio, kuris ištiesai būtų paremtas meilės istorija ar jos idėja. Meilės jausmas, jos poreikis tik probėkšmais pasirodo vieno ar kito veikėjo aplinkoje. Galbūt, rašytojo meilės realybė išsiskyrė su įsivaizduojamu idealu, svajone. Žmonos meilė buvo šiek tiek su pareigos žyme. Atsiminimų medžiagoje randamas ne vienas pasakojimas apie rašytojo santykius su žmona, tačiau jie visi kartoja tą pačią informaciją, jog tai buvo ramūs, darnūs, pagarba vienas kitam paremti santykiai („<...> juodviejų abipusis dėmesingumas ir jautrus rūpinimasis vienas antru atrodė tiesiog jaudinantis, pilnas širdingiausios šilumos.“ (Korsakienė, 1977, 132); „Mickevičių šeimoje vyravo santarvė. <...> Žmona žiūrėdavo, kad jis būtų tvarkingai apsirengęs, laiku pavalgytų, pailsėtų. Ji buvo gera šeimininkė, stengėsi sudaryti namuose jaukią atmosferą.“ (Korsakas ir

kt., 1981, 387) ir t. t.). Paties V. Krėvės laiškai išduoda iš tikrųjų buvus visai kitokią situaciją. Laiške Liudui Girai jis teigia: „Visos moteros, kol mergos, netekėję, mintimi, svajone skrajoja kaip paukštės, o kaip išeina už vyro, tupi kaip vištos ant gūžtos.“ (Korsakas ir kt., 1981, 76) Šias V. Krėvės nuotaikas patvirtina T. Achumianas: „Krėvė gailėjosi vedęs, atrodo, rado ne tą, apie kurią galvojo.“ (Korsakas ir kt., 1981, 500) Apie rašytojo šeimos dramą kalba ir M. Tamošaitis, remdamasis Z. Toliušio sovietiniais metais atliktu tyrimu. Pasirodo, jog V. Krėvė, būdamas vedęs, užmezgė romaną su kita moterimi – bibliotekininke Stefanija, kuri jam vėliau pagimdė nesantuokinę dukrą. M. Tamošaitis teigia (2012, 241): „Pats V. Krėvė-Mickevičius intymių santykių neslėpė, ypač po nesantuokinės dukters gimimo. Abu vaikščiojo gatvėmis, važiuodavo profesoriaus mašina. <...> Į aplinkinių priekaištus nereaguodavo. Teigdavo, jog niekas neprivalas kištis į jo privatų gyvenimą ir nurodinėti, kaip reikia gyventi.“ Nors rašytojo gyvenime netrūko meilės dramų, visgi meilės tema nesuteikė didesnių kūrybinių impulsų. Jeigu kūrinuose ir pasirodo meilės linija, tai ji lieka savotiška vyrų privilegija, paženklinta kančios ir vienvietės spalvomis. Orientalistinėje rašytojo prozoje taip pat pastebimos ne itin išplėtotos meilės linijos apraiškos. Jehuda iš Kerio *Dangaus ir žemės sūnuose* be galo trokšta meilės, bet yra atstumiamas Teofilės; *Pratjekabudoje* matome erotišką, aistringą, gyvenimo malonumams atsiduodančią bajaderę Gadžiagamini, kuri tikrai negali prilygti gerokai aukštesnių idealų ieškančiam Atipranaprijui; o rytietiškoje pasakoje *Moteris* dailiosios lyties atstovė pateikiama kaip gundantis šėtono kūrinys.

V. Krėvė turėjo savotišką didybės kompleksą. Rašytojas troško šlovės ir garbės. Jam buvo būdingas egocentriškumas. Aišku, kiekvienam rašytojui kažkiek būdingas šis jausmas. Kiekvienam norisi parašyti ką nors svarbaus, kas sudomintų skaitytoją, norisi, kad kūrinys būtų svarbus pats savaime. Bet daugiausia tam įtakos, ko gero, turėjo rašytojo aplinka. Jo tėvas, užimdamas aukštas seniūno pareigas, buvo labai jautrus garbei. Bet V. Krėvė neveltui troško garbės – jis gerai jautė „savo garbės lentynų krūvį, savo pozicijų viršenybę!“ (Orintaitė, 2001, 225) Rašytojo sesuo teigia, jog šis iš tėvo paveldėjo ne tik jautrumą garbei, bet ir didelius gabumus, atkaklumą, stiprų nusistatymą savo tikslams pasiekti bei staigų pyktį. (Korsakas ir kt., 1981, 490) Įgijęs didelį autoritetą, V. Krėvė negalėdavo leisti kam nors suabejoti jo atliekamais darbais. Į aštresnes pastabas ar kritiką sureaguodavo itin skaudžiai ir aršiai puldavo ginti savo teisybę. Ko gero, garsiausiai to meto inteligentijoje nuskambėjo konfliktas su J. Jablonskiu ir kitais kalbininkais. V. Alekna atsiminimuose mini, jog konfliktas įsiplieskė dėl V. Krėvės kaip redaktoriaus darbo: „Dėl tų redaktoriaus atlyginimų buvo susipykta ir su Jablonskiu tiek, kad iš universiteto pasitraukė ne tik Jablonskis, bet ir Balčikonis. Mat, Jablonskis prikišo, kad Krėvė už redagavimą pinigų imaš nemažus, o tų leidinių faktiškai

neredaguojęs, net jų darytos kalbos netaisas. Krėvė labai išsižeidęs, o išsižeisdavo jis labai greitai ir, kaip matyti iš ano meto periodikos, savo teisybę gindavo labai karštai, neretai pažeisdamas net spaudos etikos normas.“ (Aleksa, 1982, F51 718) Iš tikrųjų konflikto šaknys buvo kur kas gilesnės ir turėjo skaudesnių padarinių – J. Jablonskis atsisakė dėstyti Humanitarinių mokslų fakultete.

Beveik pusę amžiaus trukusio spaudos draudimo metu lietuvių rašytojai mokėsi rusiškose mokyklose, todėl į jų kalbą buvo patekę nemažai svetimybų. V. Krėvė patyrė ne tik stiprias rusų, bet ir lenkų kalbos įtakas. Kalbininkas J. Jablonskis taisė rašytojų daromas klaidas. Tačiau šalia teisingų pastebėjimų kartais „sunku jau buvo sutikti su jo besąlygiškai formuluojamais liaudiniais bendrinės kalbos pagrindais.“ (Žirgulys, 1974, 145) Ne visada kalbininkų taisymai, nepagrįsti aiškiais kalbos dėsniais, įtikindavo rašytojus. Tad pasipiktinimą J. Jablonskio atžvilgiu pasitaikydavo neretai, tačiau didžiausias konfliktas išsipliekė mūsų arenoje pasirodžius V. Krėvei. Kodėl rašytojas taip beatodairiškai puolė ginčytis su kalbininkais, jeigu pats, rašydamas savo veikalus, dažnai su jais konsultuodavosi kalbos klausimais? V. Krėvė bendradarbiavo ir su P. Skardžiumi, ir su pačiu J. Jablonskiu. Ko gero, čia suveikė staigus, ugingas charakteris ir ižeistos ambicijos. Mat, J. Jablonskis spaudoje paskelbė *Skirgailos* recenziją, kurioje aštriai sukritikavo kūrinio kalbą: „Šitos dramos kalba, deja, yra visiškai nevykusi, netinkanti rimtam literatūros dalykui.“ (Žirgulys, 1974, 146) Tai negalėjo likti be V. Krėvės atsako. Rašytojas paruošė atsakomąjį straipsnį *Mūsų literatūros kalbos klausimu*. Straipsnyje per kraštus liejosi rašytojo temperamentas ir pyktis. Kalbininkai buvo ne tik apkaltinti nemokėjimu taisyti kalbos, bet ir išvadinti niekam tikusiais blusininkais, užmušusiais lietuvišką knygą: „...paskutiniaisiais laikais atsirado kritikų blusininkų eilė. Pasirodžius kuriam nors originalinės vertės veikalui, tuoj jį puola visa eilė jablonskininkų, būgininkų, dabušininkų, didelių ir mažų jablonskių, būgų, dabušių, vireliūnų, mokytojų ir mokinių. (Krėvė, 1926, 10–11) <...> Smerkdami kiekvieną knygą, guidami ją iš mokyklos, blusininkai ilgam laikui užmušė lietuvišką knygą.“ (Krėvė, 1926, 12) Tad V. Aleksos atsiminimai apie nekorektišką V. Krėvės elgesį spaudoje yra visiškai pagrįsti. Pyktį rašytojas išliejo ne tik straipsnyje. A. Lyberis prisimena, jog ir paskaitose V. Krėvė mėgdavo nukrypti nuo dėstomos temos ir tarti kelis žodžius apie kalbininkus: „V. Krėvė retkarčiais nukrypdamas nuo temos, vieną kitą piktesnį žodį pasakydavo ir apie „nevykėlius“ kalbininkus.“ (Korsakas ir kt., 1981, 405)

Panaši situacija susiklostė ir šiek tiek vėliau, kuomet etnologas Jonas Balys metė iššūkį V. Krėvei, publikuodamas straipsnį, kuriame rašytoją apkaltina dzūkų tautosakos falsifikavimu (Balys, 1936, 23–42). Buvo suabejota rašytojo paskelbtos tautosakos autentiškumu. V. Krėvė ir čia skolingas

neliko, konflikto priežastimi nurodydamas prastai atliktą J. Balio habilitacinį darbą, kurio mokslieškumo nepripažino ir pasiūlė at mesti Humanitarinių mokslų fakulteto taryba (Krėvė, 1935, 217–228).

V. Krėvė niekad pirmas nepradėdavo kokių nors polemikų ar ginčų, tačiau jo asmeniu pasakytai kritikai abejingas nelikdavo. Jo įgytas autoritetas, puikiai jaučiama aukšta padėtis visuomenėje, garbės troškimas, įkaitinti audringo charakterio, prasiverždavo galingu sprogamu. Nepaisant to, V. Krėvės laikysena buvo labai natūrali. Rašytojas neužmigdavo ant lauro lapų, nesididžiavo prieš kitus savo laimėjimais. V. Krėvei nereikėjo tuščios garbės, jis norėjo tik to, ko manė esąs nusipelnęs. A. Nyka-Niliūnas savo dienoraštyje prisimena paskutinę nepriklausomos Lietuvos literatūros šventę, kuomet V. Krėvė demonstratyviai neatvyko pasiimti jam skirtos Spaudos fondo leidyklos premijos: „Išdidus Krėvė, išsižeidęs (bent tuo metu taip buvo kalbama), kad valstybinė premija buvo paskirta ne jo *Raganiui*, bet Bernardo Brazdžionio *Kunigaikščių miestui*, premijos atsiimti atsiuntė savo vietoje Liudą Girą, diplomatiškai pasiteisindamas negalavimu. Viskas tada rėkte rėkė, kad čia kažkas netvarkoj <...>.“ (Nyka-Niliūnas, 2002, 281–282) Įdomus faktas – minint rašytojo 70-mečio sukaktį, V. Krėvė teigė, jog nelaiko savęs „dideliu rašytoju“ ir jam nerūpi „kažkokia garbė, nebent toji mano garbė galėtų išgarsinti Lietuvą.“ (Krėvė, 1961, 451–452) Gyvendamas Filadelfijoje, rašytojas jautėsi užmirštas, niekam nereikalingas. Jam kaip oro reikėjo to jausmo, jog jis yra reikalingas, svarbus. Jautrus garbei rašytojas, dukters teigimu, labai apsidžiaugė sužinojęs, jog rengiamas jam skirtas minėjimas. (Zalatorius, 2003, 499)

Apie V. Krėvės šakotą asmenybę daug kalba jo buvusių studentų prisiminimai. Jie visi, kaip vienas tvirtina, rašytojo paskaitas buvusias itin gyvas ir dinamiškas. Paskaitas V. Krėvė skaitydavo be jokio plano, be to, neturėjo ir jokios apibrėžtos sistemos. Niekada studentams nepranešdavo, kokie autoriai ar kūriniai bus nagrinėjami. Mėgdavo įpinti į savo kalbą liaudies kūrybos citatų, tautosakos elementų. Studentai tokius jo nukrypimus nuo temos vadindavo „deimančiukais“. (Korsakas ir kt., 1981, 400) Nors būta ir kiek kitokių atsiliepimų apie rašytojo pomėgį cituoti. A. Nyka-Niliūnas, prisimindamas V. Krėvės paskaitas, savo dienoraštyje rašo: „Kalbėdamas apie lenkų arba rusų autorius, klausytojus vaišindavo ilgiausiomis Krasinskio *Irydion* arba Slovackio *Ojciec zadżumionych*, Puškino *Mednyj vsadnik*, Lermontovo *Mcyri* arba Gogolio *Strašnaja mest'* citatomis, nė kiek nesirūpindamas, ar kas jas supranta, ar ne.“ (Nyka-Niliūnas, 2002, 277) Be to, šiame dienoraščio fragmente A. Nyka-Niliūnas pamini, jog paskaitos buvo gana šabloniškos, tik kartais paįvairintos nuolat kartojamais tais pačiais anekdotais, o didelį susidomėjimą tarp studentų sukeldavusios vien tik noru pamatyti gyvą literatūros klasiką V. Krėvę. Kodėl dauguma studentų apie rašytoją ir jo paskaitas atsiliepia vien tik iš gerosios pusės, net šiek tiek išskeldami savo dėstytoją į padanges, o štai A. Nyka-Niliūnas kalba

pakankamai kritiškai, sunku pasakyti. Ko gero, galima būtų daryti prielaidą, pasiremiant paties A. Nykos-Niliūno žodžiais: „Bet taip atsitinka visada, kuomet tikimasi pusdievio ir randamas tik paprastas mirtingasis.“ (Nyka-Niliūnas, 2002, 277) V. Krėvė savo gyvenamu laikotarpiu buvo labai garsus ir, kaip jau minėta šiame darbe, buvo įgijęs didžiulį autoritetą. Todėl nenuostabu, jog apie rašytoją dažniausiai buvo kalbama šiek tiek prisilaikant distancijos.

Paskaitose ypatingai jautėsi, jog V. Krėvė yra romantikas. Būtent apie romantizmą rašytojas galėdavo kalbėti valandų valandas. XIX a. romantikai – M. Lermontovas, Dž. Baironas, A. Mickevičius – tai centras, aplink kurį buvo išsidėsčiusios rašytojo idėjinės, estetiškos ir vertybinės pažiūros. V. Krėvė nuolat pabrėždavo asmenybės vaidmenį žmonijos istorijoje, kalbėdavo apie prometėjizmo dvasią, minėtų romantikų kūrinius tiesiog deklamuodavo atmintinai. Atskirą kursą dėstė apie lenkų romantizmą: „Į padanges kėlė A. Mickevičių. <...> Atsimenu, atmintinai padeklamavo A. Mickevičiaus *Ode jaunystei*, pabrėždamas kūrinyje prometėjizmo dvasią. Labai mėgo *Vėlines* <...>.“ (Korsakas ir kt., 1981, 401) V. Krėvės romantinė laikysena buvo vienas iš impulsų, vedusių rašytoją link Rytų. XX a. pradžioje Lietuvą pasiekusi susižavėjimo Rytais banga buvo inspiruota romantizmo. Pasak E. W. Saido (2006, 159), romantizmo laikotarpiu Europoje prasidėjo karštligiška orientalizmo mada, pasipylė gausybė romantinių Oriento, kaip egzotiškos veiksmo vietos, reprezentacijų. Dvasinė lietuvių kultūra, kaip teigia V. Kubilius (1983, 69), „klostėsi pagal Vakarų Europos tipą, pakludama jos evoliucijos fazėms – gotika, renesansas, barokas, klasicizmas, romantizmas. <...> Ir tik Europos nusilenkimas Rytams, prasidėjęs su romantikų bėgimu į pirmapradiškumą ir egzotiką, atnešė į Lietuvą indų, kinų, japonų, persų meninio pasaulio atgarsius.“

Greta visų, jau minėtų, savybių egzistavo ir visiškai kitoks V. Krėvė – susimąstęs, dažnai paskendęs savo mintyse. Dažnai neatsimindavo studentų veidų, eidamas gatve ne visada išgirdavo ir pamatydavo, kad kažkas su juo sveikinasi. Rašytojo sesuo Veronika prisimena net buvus juokingų nutikimų, kai V. Krėvė gatvėje nepastebėdavo net savo dukros: „Dukra tyčia pasveikindavo: „Labas vakaras, profesoriau.“ V. Krėvė atsakydavo ir eidavo toliau, kol dukra nepatraukdavo už rankovės.“ (Korsakas ir kt., 1981, 424) Dažna paskendimo savo mintyse būseną ir susikaupimą atitiko rašytojo polinkį link rytietiškosios kultūros ir filosofijos.

Jo gaivališka prigimtis buvo vienas iš pagrindinių veiksnių, nukreipusių rašytojo mintis į Rytus. Jo nerami siela, nuolatinės abejonės, konfliktuojančios aistros sąsąmoningai vertė ieškoti budistinės vidinės harmonijos, išsilaisvinimo iš aistrų. Rašytojas mėgdavo daug susikaupimo reikalaujančius žaidimus. Turėjo silpnybę ne tik šachmatams, bet paslaptinajam pasjansui, atitikusiam jo simpatijas rytietiškomis pranašystėms. (Korsakas ir kt., 1981, 505) O jaunystėje V. Krėvė net darydavo savotiškus

nirvanos pratimus. (Korsakas ir kt., 1981, 491) Pats žodis „nirvana“ reiškia užgesimą – tai visiškos ramybės būseną. Galima daryti išvadą, jog V. Krėvei Rytų ramybė buvo lyg atsvara jo konfliktiškai sielai. Ar V. Krėvė rado taip trokštamą ramybę ir harmoniją? Paties rašytojo orientalistiniai kūriniai leidžia tuo abejoti. Iki pat gyvenimo pabaigos V. Krėvė savo kūrinuose vis dar konfliktavo su savimi, nusistovėjusiomis dogmomis ir pačiu Dievu. Maištas buvo savotiškas rašytojo gyvenimo variklis: „<...> būtina – be paliovos laužtis vis į naujas vėžes, versti šalin per šimtmečius įsigalėjusias doktrinas... Ypač jauniems žmonėms. Jie turi geisti, tiesiog degte degti noru – savo dienų netobulą pasaulį vis kaip nors pakeisti, pagerinti, papildyti... Naujaip viską pertvarkyti!“ (Orintaitė, 2001, 251–252)

1.2. Epistoliarinis V. Krėvės profilis

V. Krėvei rašymas buvo savotiškai šventas dalykas. Tam jis atiduodavo visas savo jėgas. Rašytojo dukra prisimena, jog tuo metu jam trukdyti buvo griežtai draudžiama: „Atsisėdavo prie stalo ir labai rimtai dirbdavo, kartais tik labai vėlai naktį, antrą ar trečią valandą, užbaigdavo. Žinoma, jeigu jam „užeidavo“. Aš tada girdėjau mašinėle rašant, ir jam nebuvo galima kliudyti absoliučiai. Jeigu kas ateidavo, eidavo į kitą kambarį, su mama šnekėjo, bet jo jau nejudindavo.“ (Zalatorius, 2003, 492–493) Tai, jog V. Krėvė rašymui skyrė ypatingai daug laiko, patvirtina ir jo rašyti laišškai bičiuliams – M. Biržiškai, V. Sruogienei, A. Vaičiulaičiui, L. Girai ir kitiems. Laiškuose rašytojas nuolat pabrėžia, jog visą savo laiką skiria darbui: „Vasarą pagavo tokia darbo nuotaika, kad viską užmiršau, sėdėjau ir dirbau. Net atostogauti niekur nevažiavau, nors turėjau kelis pakvietimus. Ir šiandien Jums rašau todėl, kad vakar užbaigiau galutinai savo kūrinį ir šiandien jaučiuosi kaip naujai pasaulį išvydęs. <...> Nuotaika šiandien mano tokia lyg esu grįžęs iš tolimos kelionės ir vis dar negaliu apsibrasti su gyvais žmonėmis.“ (Jasaitis, 2007, 80) Šiuolaikiniai žmonės tokį asmenį, ko gero, pavadintų kuo tikriausiu darboholiku. Didžioji dalis rašytojo laiškų yra darbinio pobūdžio, persmelkti nuolatinio kalbėjimo ir galvojimo apie savo kūrinius. V. Krėvė kūrinius rašė ne tik iš širdies, sprenddamas jam aktualias problemas, bet ir kruopščiai bei atsakingai dirbdamas su pačiu tekstu, su jo struktūra. Šiame darbe jau buvo minėta, jog, nepaisant kilusio konflikto su kalbininkais, rašytojas su jais palaikė gana glaudžius santykius, taisydamas savo tekstų kalbą. Tai patvirtina ir jo laiškas P. Skardžiui, kuriame jis teiraujasi tam tikrų „techninių“ dalykų, įvairių subtilybių: prašo ištaisyti dzūkizmus (rašytojo nuomone, veikale *Dangaus ir žemės sūnūs* jie yra nereikalingi), klausia, kaip reikia rašyti kai kuriuos specifinius žodžius

(„pharushimas“ ar „parusimas“, „sikeris“ ar „šikeris“, „heena“ ar „geena“) ir patiki ištaisyti visas klaidas, išskyrus teksto stilių ir struktūrą. (Jasaitis, 2007, 81–82)

Rašytojo kruopštumą paliudija ir A. Zalatoriaus rastas studento pastabų sąsiuvinis pavadinimu *Studijos*, kuriame surašyti filosofinio pobūdžio pasvarstymai, fragmentai, aforizmai ir įdomūs pasakymai. Šalia jų V. Krėvė parašėje pažymėdavo, kokiam kūriniui, personažui panaudos vieną ar kitą fragmentą, aforizmą: „Užrašo: Šarūnui, Geloviniui, eilėraščiams, Judui ir Mirjamai, Judui ir Kristui, Bodhisatvai...“ (Zalatorius, 1998, 268) Taigi rašytojui rūpėjo pati kūrinio esmė – iškelti kokią nors tiesą kaip argumentą, o paskui surasti ją paneigiantį kontrargumentą. Svarbiausia yra pati idėja, o kuriame kūrinyje ji atsiras lyg ir ne taip svarbu. *Studijos* mirga mintimis, jog žmogus negali pakeisti savo likimo, nes jis tik vergas: „Žmogus gimsta, kad gyventų, o gyvendamas turi turėti tikslą susikurti grandines, kad save prikaustytų.“ (Zalatorius, 1998, 269); „Žmogus belaisvis, pririštas prie grandinės; jo nevedžioja, ir jis patenkintas savo likimu, kad gali suktis aplink stulpą.“ (Zalatorius, 1988, 261); „Gerai, būk vergas ir kitų atspindys. Tu nesugebi šviesti savąja šviesa, tu skolinies šviesos.“ (Zalatorius, 1988, 262) Būtent tokius argumentus rašytojas ir bandė paneigti. Juk V. Krėvės kūrinuose žmogus ne koks belaisvis ar vergas – jis pats turi galios nulemti savo likimą, o rytietiškoje prozoje net iškeliamas kaip tolygus Dievui. Toks rytietiškas požiūris į žmogų ir Dievą rašytojui buvo labai patrauklus.

Laiškuose, išspausdintuose „Literatūros ir kalbos“ XVII tome, V. Krėvė dažniausiai kalba apie du savo kūrinius – *Šarūną* bei *Dangaus ir žemės sūnus*. Nors šių abiejų kūrinių vertė neabejotina, visgi viename iš savo laiškų L. Girai V. Krėvė teigia, jog *Dangaus ir žemės sūnūs* geresni: „Veikiančios asmens ten pirmoje vietoje dvi. Christos ir Judo, kaip antitezos, jei galima pasakyti, dangus ir žemė. Kaip man išduoda, bus geresnė nei *Šarūnas*. Nors tai filosofiška, bet tikiu, kad ir tau patiks.“ (Korsakas ir kt., 1981, 44) To priežastis, ko gero, pati V. Krėvės asmenybė ir jo patirtis, konfliktuojant su Dievu. Likimas lėmė, jog pats rašytojas buvo gavęs savotišką sūnaus paklydėlio statusą, todėl Judo personažas tapo jam labai artimu: „Judha“ man tinka pačiam. <...> Tai suvis kitoniškas žanras – ir pažiūros ant Judhos ir Kristaus.“ (Korsakas ir kt., 1981, 43) V. Krėvės užmojai rašant šį kūrinį buvo dideli. Jis svajojo, kad tai išgarsins jo vardą visame pasaulyje, be to, kūrė planus parašyti didžiulį veikalą, kuriame kaip antitezes iškeltų du pasaulius – Europą ir Tolimuosius Rytus: „Noriu, kad mano tai būtų geriausias veikalas. Svajoju gi ir aplink kitą: tai aprašyti kovą tarp dviejų pasaulių: Europos ir Tolimųjų Rytų.“ (Korsakas ir kt., 1981, 69)

Įdomus faktas, jog A. Zalatoriui interviu metu V. Krėvės dukters paklausus, kokius jis pats savo kūrinius labiausiai vertino, į kurią kūrinį idėjo daugiausiai pastangų, abejonių ir apmąstymų, pasigirdo

atsakymas: „Pasakysiu tai, ką Jums patvirtins ir ponas Ostrauskas: tėvas buvo iš tų rašytojų, kurie apie savo kūrinį niekuomet nekalba.“ (Zalatorius, 2003, 501) Tačiau laiškuose rašytojas praktiškai apie juos ir tekalba, nuolat aptarinėja iškilusius sunkumus rašant, dalinasi abejonėmis ir mintimis, kaip turėtų atrodyti jo kūriniai, jautriai reaguoja į jam išsakytą kritiką, o susikaupusią nuoskaudą išlieja laiškuose. Ko gero, V. Krėvė visai nematė reikalo dukrai pasakoti apie savo kūrybinio darbo virtuvę. Apie tai jis kalbėdavo tik su kompetentingais žmonėmis, galinčiais jam padėti pataisyti tekstų kalbą ar pasakyti argumentuotą nuomonę, taip pat aptardamas spausdinimo reikalus. O dukrai pasakydavo tik tiek: „Paskaityk, tai žinosi.“ (Zalatorius, 2003, 501)

Jei ižeistas nepalankių recenzijų V. Krėvė nepuldavo atvirai polemizuoti spaudoje, tai nuoskaudą išliedavo laiškuose aštria ironija ir sarkazmu. Štai, pristatydamas orientalistinį kūrinį *Pratjekabuda*, rašytojas laiške rašo: „Maždaugel tokis turinys. Kaip matai, tau suvis netinkamas. Viena – jog labai nedieovobaimingas. O Lietuvoje, paskendusioje klerikalizme, tokis veikalas, kad jis ir nuodailiausias būtų, vis viena niekad neturės skaitytojų. Vėl gi ir idėją jo gali suprasti tik gerai išsilavinęs inteligentas, bet kol kas pas mus, kaip aš prisižiūrėjau, tai jų visai maža.“ (Korsakas ir kt., 1981, 60–61) Kandaus žodžio rašytojas nepagailėjo ir kai A. Senas paskelbė straipsnį, jog esą V. Krėvės orientalistinę kūrybą paveikė Vydūnas: „<...> Vydūnas yra mano protui per gilus, kad galėčiau jo mintis suprasti, o ko nesuprantu, tas manęs neveikia, atrodo man kažkuo abrakadabriška.“ (Jasaitis, 2007, 79–80) O štai, dėstydamas gimtąją literatūrą Pensilvanijos universitete, rašytojas yra pasakęs: „Vydūnas, girdi, rašęs miglotai, tad manyta, kad jis didelis filosofas.“ (Korsakas ir kt., 1981, 511) Vargu ar V. Krėvė laikė Vydūną savo protui per giliu. Juk rašytojas puikiai išmanė Rytų kultūrą ir filosofiją. Laiškuose kalbėdamas apie orientalistinę prozą, V. Krėvė laisvai aiškina specifinius, to meto lietuviams sunkiai suprantamus terminus, kaip kšatrijai, kama, karman, Mehandra, soma, Satakrata ir kt. (Korsakas ir kt., 1981, 64, 66–67) Rašytojas ne tik išmanė rytiečių kultūrą, bet ir laikė save itin autoritetingu žmogumi šioje srityje. O į kitus, rašančius šia tema, žvelgė pakankamai įtariai. Kai *Vaivorykštėje* buvo paskelbtas Motiejaus Gustaičio straipsnis *Orientalinė srovė Europos literatūroje* (Gustaitis, 1913, 391–398), V. Krėvė (nepaisant fakto, jog M. Gustaitis jau 1903 m. buvo apgynęs disertaciją apie A. Mickevičiaus orientalistinę kūrybą) L. Girai rašė: „<...> netiko man vien tik referatas aplink orientalinę srovę, ar kaip jis ten pavadintas. Gal autorius ir labai didis mokslo žmogus: jų gi Lietuvoje kaip grybų po lietumi, bet man nusiduoda vis, kad tai rašė mokinys – ir gana, dargi ir menkas mokinys, nes aš kaip mokytojas nepažemytau jo, kaip užganėdinančio dėl savo mokinio, nors by duokime VI klasos.“ (Korsakas ir kt., 1981, 73)

Taigi V. Krėvė praktiškai visada turėjo atkirtį kritikos žodžiams. Turbūt, vienintelis atvejis, kuomet rašytojas savotiškai „supasavo“, tai sukritikuotas jo viso gyvenimo veikalas *Dangaus ir žemės sūnūs*. Vyskupas V. Padolskis *Aiduose* 1950 m. paskelbė straipsnį, kuriame teigė, jog šiame kūrinyje iškreiptai vaizduojami ir interpretuojami krikščionybę liečiantys faktai: „<...> katalikui jo kūrinys bus nepriimtinas ir į katalikui neskaitytinų knygų sąrašą gali būti įrašytas.“ (Maciūnas, 1970, F29-1371) Įdomu, jog staiga rašytojas, užuot puolęs polemizuoti ar bent jau bandęs rimtai apginti savo veikalą, laiške teiškiantis: „<...> kadangi tai nėra skelbimas nuomonės, kaip tokios, bet poetiškas išmislas, į kurį skaitytojas ir turi žiūrėti, kaip į išmislą.“ (Maciūnas, 1970, F29-1371) Vargu ar V. Krėvė į savo veikalą *Dangaus ir žemės sūnūs* žiūrėjo tik kaip į poetinį išmislą. Jo laiškuose, jo biografiniai faktai rodo, jog tai buvo daugiau nei tik vaizduotė. Be to, visa rašytojo kūryba laikėsi ant stiprių idėjinų pamatų. Juk V. Krėvė kurdamas itin nuosekliai laikėsi savo pozicijų ir principų, rašytojui svarbiausia buvo išreikšti ir apginti jam jau iš anksto žinomas ar patirtas metafizines tiesas. Jau buvo minėta, kad V. Krėvė, tarsi kokiam seife, saugojo ir kaupė savo mintis bei patirtis užrašuose *Studijos*. Todėl, atsižvelgus ir biografinius faktus, galima tvirtinti, jog *Dangaus ir žemės sūnūs* buvo jo kova su pačiu savimi ir Dievu, o ne koks „poetiškas išmislas“. Rašytojo orientalistiniai kūriniai atskleidžia, jog jis turėjo asmeninio suinteresuotumo gėrio ir blogio tema. Rytietiškoji terpė jam leido atverti savyje sukauptą prieštaringos būties, pasaulio nederamumą, kaip kovos tarp gėrio ir blogio, supratimą. Ir visa ši kova – tai paties rašytojo asmeniniai sukrėtimai bei išgyventos emocinės patirtys. O tai, ką girdime V. Krėvės laiškuose, daugiau galėtų būti jo verdančių jausmų atgarsiai, lyg savotiškas noras pateisinti (o gal net išteisinti) savo konfliktą su Dievu.

V. Krėvės portretas atsiskleidžia labai margas ir dinamiškas. Rašytojo kūryba labai įvairi – nuo kasdieniško kaimo gyvenimo iki egzotiškumu dvelkiančio rytietiškojo pasaulio. Lygiai tokia pat didelė bei plati yra ir V. Krėvės vidinio pasaulio amplitudė. Jis nebuvo tipiškas dėstytojas – paskaitos pasižymėjo chaotiškumu, nenuoseklumu, dažnai nukrypdamo į įvairius pasvarstymus. Užtat buvo tipiškas rašytojas – paskendęs savo mintyse, susimąstęs, užsisvajojęs. O greta viso to egzistavo ir visai kitoks V. Krėvė – valdingas, ambicingas, amžinai prieštaraujantis tiek sau, tiek ir kitiems, visada išliekantis dėmesio centre. Audringas, spalvingas rašytojo vidinis pasaulis jo kūrinuose ištrykšta ryškia kūrybine galia.

2. V. KRĖVĖS ORIENTALIZMO KONTEKSTAS

XX a. pradžios lietuvių literatūroje gausu orientalistinių motyvų ir temų. Rytai paliko neišdildomą įspūdį ištisam būriui įdomių ir talentingų menininkų. To meto lietuviškasis orientalizmas buvo glaudžiai susijęs su tautinio tapatumo paieškomis. Pasak Vytauto Kubiliaus (1983, 65–111), būtent Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, karo metu ir pirmaisiais pokario metais Europoje, žlugus Vakarų civilizacijos vertybėms, iškilo būtinybė ieškoti naujų dvasinių įkvėpimo šaltinių. Lietuvoje užsiplieskė ginčai ir diskusijos, kuria kryptimi eiti Lietuvai – į Rytus ar Vakarus. Šio pasirinkimo metu nemažai kultūrininkų pasuko link Rytų. Orientalistinių motyvų esama Maironio, B. Sruogos, B. Binkio, A. Vienuolio, J. A. Herbačiausko ir kitų autorių kūrinuose. Ypač giliai Rytų dvasia palietė M. K. Čiurlionį, Vydūną ir V. Krėvę. Jų kūryboje Oriento paieškos atsiskleidė ryškiausiai. Simbolistiniam M. K. Čiurliono orientalizmui būdingas universalizmas ir tautinio meno tradicijos. Vydūnas buvo paveiktas A. Šopenhauerio idėjų ir teosofinės tradicijos, o V. Krėvė link Rytų artėjo tolydžiai bei nuosekliai. (Andrijauskas, 2003, 425–426) Su šia kultūra rašytoją siejo pamatinės jo pasaulėjautos nuostatos. V. Krėvė pats save laikė kvalifikuočiausiu šios srities specialistu, kadangi į orientalizmą gilinosi gana nuodugniai. (Zalatorius, 2003, 192)

2.1. Santykis su religija: dramatiškas susidūrimas su Dievu

V. Krėvė buvo vienas iš daugelio to meto rašytojų, kuriems tėvai numatė kunigo profesiją. Su kunigystės našta susidūrė V. Mykolaitis-Putinas, P. Vaičaitis, J. Biliūnas, A. Vienuolis ir dar daug kitų. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Lietuvoje, paskendusioje klerikalizme, kunigo profesija buvo itin populiori. Pirmiausia kunigystė garantavo patogų, sotų ir pasiturintį gyvenimą ne tik sau, bet ir visai šeimai. Antra, turėti šeimoje sūnų kunigą buvo didelė garbė visame kaime. Tačiau kunigystė trukdė skleisti bundantiems rašytojų talentams. Todėl ir konfliktų su dvasininkija bei krikščionybės regulomis pasitaikydavo dažnai.

V. Krėvės mokslai pakankamai intriguojanti tema, ypač seminarijos laikotarpis, apipintas gausybe legendų. Nuo pat mažų dienų rašytojas buvo arti kunigystės. Po pamokų Merkinėje patarnaudavo mišiose, o ir pats žaisdamas dažnai vaizduodavo kunigą: „Sakydavo pamokslus inlipis medzin <...>. Būdavo jis, ką matai, skelbia užsakus, duoda šliūbų kiciem piemenim, katriej jau daro veseilių.“ (Kindaras, 1960, F29-802) Žinoma, daugiausiai įtakos tam turėjo tėvai, jie labai norėjo nors

vieną sūnų padaryti kunigu. Rašytojo tėvai buvo palaidoję penkis sūnus. Tad šeimoje užaugo tik du, tačiau V. Krėvės brolis, pasak kaimynų, Merkinėje įsivėlė į muštynes ir, slapstydamasis nuo policijos, pabėgo į Ameriką. (Bingelis, 1972, F8-12) Taigi Vincas buvo vienintelis, galintis pateisinti tėvų lūkesčius. Dar besimokant Merkinėje, tėvas V. Krėvę apgyvendino pas sulenkėjusį ir sumaterialėjusį kunigą A. Šlepavičių. Tai lyg turėjo pripratinti rašytoją prie kunigiškos aplinkos bei buities. Tačiau atsitiko priešingai, rašytojo sąmonėje pradėjo formotis savotiška bedugnė tarp tikrųjų dvasinių vertybių ir bažnyčios, kuri tolydžio tik gilėjo.

V. Krėvė, įstojęs į seminariją tėvų noru, vis dėlto jos nebaigė. Kodėl mokslai nutrūko, buvo aiškinama įvairiai. Versijų būta daug. Viena iš jų, kad rašytojas buvo pašalintas kaip netinkamas kunigo amatui dėl savo žemo ūgio. Ši versija labai tiko viską paaiškinti tėvams. A. Zalatorius teigimu, šią istoriją patvirtino ir buvęs V. Krėvės bendramokslis L. Gira, kuris visą kaltę suvertė seminarijos lektoriui prelatui K. Bajko: „Jam nepatikęs Krėvės mažas ūgis, kaip „kliūtis kunigo pašaukimui ir darbuotei.“ (Zalatorius, 2003, 131) Taip pat kalbėta, jog V. Krėvė seminarijoje buvo subūręs slaptą būrelį, o pas jį patį rado revolverį. Sesuo Veronika teigė, jog rašytojas iš seminarijos išstojo savo noru: „Pats brolis greičiausiai netikėjo. Jis sakydavo, jog bažnytinė išpažintis yra inkvizicijos liekana, kai su išpažinties pagalba buvo daromi žmonių indavimai, ir kunigai norėjo sužinoti žmonių mintis.“ (Mickevičiūtė-Lapėnienė, F29-804) Apie tai, kad rašytojas pats nenorėjo mokytis seminarijoje kalba ir Juozas Gaidukevičius: „Tėvai labai norėj, kad Vincas būtų kunigu. Bet Vincas kunigu nenorėj mokycis. Jis pasakė motinai: „Žinai, mama, aš kunigu nesmokysiu, ba kunigai ais peklon pirmiausia. Tadu motina net apalpo.“ (Gaidukevičius, F29-799) Tačiau pats V. Krėvė niekur oficialiai nėra šia tema kalbėjęs. Jis vengdavo bet kokių pokalbių apie seminarijos laikotarpį. A. Zalatorius yra sukūręs prielaidą, jog rašytojas, būdamas seminarijoje, galėjo priklausyti kokiam nors pasaulietiniams dalykais besidominčiam rateliui. Literatūrologas remiasi V. Krėvės romanu *Miglose* ir jo personažu kunigu Boliu, kurio lūpomis pasakoma daug autentiškų autobiografinių faktų. (Zalatorius, 2003, 133–134)

Nors legendų, kodėl V. Krėvė paliko seminariją, sukurta daug, tačiau bent kelios priežastys yra aiškios. Rašytojas susidūrė su visai kitokiu kunigo vaizdiniu nei galvojo. Kunigus jis pamatė ne kaip Dievo vietininkus žemėje, bet kaip materialistus, kurie savo paslaugas žmonėms teikia už pinigus. Taigi, dar gyvenant pas kunigą A. Šlepavičių, susikurtas neigiamas kunigo vaizdinys, besimokant seminarijoje, tik stiprėjo. Tai patvirtina ir paties V. Krėvės rašyti *Užrašai*: „Tapsiu kunigas. Sakykime, manęs nevilioja cerberio amatas. Tada lieka klebonavimas. Kalsiu auksą, teisingiau – imsiu iš valstiečių rankų auksinius ir sidabrinus, neniekindamas nė variokų. Insiu sau, paskui imsiu bažnyčios išlaikymui, o kur reikės, pastatysiu naują. <...> nupirksiu broliui ūkį, seseris gerai išleisiu už vyrų,

paskui pasiimsiu pas save jų vaikus, pasamdysiu jiems guvernantę, būtinai jauną ir gražią <...>, gyvensiu sau iki senatvės ir, neturėdamas cerberio balso, giedosiu giesmeles, sėdėdamas prieš saulę...“ (cit. pagal Zalatorius, 1987, 10–11) V. Krėvė požiūriu į kunigus nepakeitė visą gyvenimą. Tai jis stengėsi įskiepyti ir savo dukrai, sakydamas, jog „kunigas yra toks pat žmogus kaip visi. Jis yra Dievo tarnas, bet toks kaip kiti, ir gali būti labai blogas. Jo vieta yra šventa, bet ne jis pats.“ (Zalatorius, 2003, 502)

Nusivylimas kunigų luomu nebuvo pagrindinė priežastis, nulėmusi išėjimą iš seminarijos. Tuo metu V. Krėvės viduje jau budo rašytojo talentas. Tai patvirtina seminarijos laikotarpiu rašyti *Užrašai*. Juose rašytojas svarsto apie savo gyvenimo misiją ir pašaukimą: „Keisti dalykai dedasi pasaulyje, net Dievui jie niekada nesisapnavo, kad aš pasidarysiu, kad iš manęs pasidarys, iš tiesų net nežinau net kaip geriau pasakyti, tegul bus pastarasis atvejis, kad iš manęs pasidarys – rašytojas.“ (Zalatorius, 1988, 259) V. Krėvė jautė, kad jam lemta tapti rašytoju, o tai buvo nesuderinama su kunigyste. Reikėjo rinktis tarp misijos tarnauti Dievui ir rašytojo talento. Pasirinkti pastarąjį variantą reiškė stoti prieš tėvų valią.

Palikti seminariją nebuvo lengvas žingsnis. Žinoma, V. Krėvė tikėjosi tėvų pykčio ir ašarų arba blogiausiu atveju išvairo iš namų, bet tikrai negalvojo, jog tai sukels tokį didelį neteisybės bei kaltės jausmą. Skaudžiausi buvo motinos žodžiai, apie kuriuos rašytojas kalba *Užrašuose*: „Mane labiausiai veikia, didžiausią įspūdį daro tragedija, kuri vyksta motinos širdyje... Aš mačiau tokią vieną tragediją ir patikėjau, kad esama pasaulyje kankinių: „Keturi mano sūnūs čia ilsisi palaidoti.“ Tie žodžiai įstrigo man širdin kaip aštrus peilis. Manau, kad jie ten krauju pasruvo, nes dažnai kur tik einu, ten juos girdžiu: „Keturi mano sūnūs čia ilsisi palaidoti.“ Vargšė! Nežinojo, kad po savaitės teks laidoti penktą.“ (Zalatorius, 1988, 260) To meto Lietuvoje būsimojo kunigo išmetimas iš seminarijos ar išstojimas savo noru buvo didelė gėda ir tragedija tėvams, ypač jautriai reaguodavo motinos. V. Krėvė, išgyvenęs šią krizę, pasitaikius progai įkyriai siūlydavo mesti kunigyستę bei sukurti šeimą ir V. Mykolaičiui-Putinui. Tačiau šis visada atsakydavo standartiniais žodžiais: „Ne negaliu. Dėl motinos. Jai tatau būtų mirtinas smūgis. Negaliu.“ (Nyka-Niliūnas, 2002, 379)

Visi šie veiksniai pastūmėjo V. Krėvę į dvasinę krizę. Bet ugingas, ambicingas charakteris lėmė, jog išgyventos nuoskaudos virto įniršiu prieš krikščionybę ir patį Dievą. Taip gimė konfliktas su Dievu, kuris tęsėsi visą gyvenimą. Šio konflikto atspindžiai ryškiai matyti rytietiškoje V. Krėvės prozoje, kurioje formuojamas rūstaus Dievo ir jį bandančio pranokti žmogaus vaizdinys.

Įdomus faktas, jog rašytojas buvo įsitraukęs į masonų veiklą. Jis priklausė M. Römerio įkurtai ložei „Lietuva“, aktyviai dalyvavusiai tarpukario politiniame gyvenime. (Sakalavičiūtė, 2006, 46)

Pasak religijotyrininkės M. Ališauskienės (2004), masonais paprastai tapdavo laisvamaniai, išpažįstantys kokią tik nori religiją. Mokslininkės straipsnyje teigiama: „Vienas svarbiausių reikalavimų masonams yra tikėjimas Aukščiausia dievybe ir sielos nemirtingumu.<...> kosmoso samprata yra esminė masono pasaulėžiūroje, šių metafizinių apmąstymų esmė yra visur esantis, amžinas, nekintantis principas, esantis už kalbos galimybių konceptualizuoti (kai kur vadinamas Dievu).“ (Ališauskienė, 2004) Rašytojo biografiniai faktai ir kūryba tik patvirtina tai, jog masonų pasaulio samprata atitiko V. Krėvės pasaulėžiūrą. Jam buvo artimi laisvės ir lygybės principai, pasaulio kaip kosmoso, kaip nuolatinio keitimosi ir besitęsiančio kūrimo idėja. Laiške L. Girai kalbėdamas apie *Pratjekabudą* V. Krėvė teigia: „Kiekvienas žmogus yra dievas, nes jame yra Atmanas, kiekvienas žmogus yra pasaulis, nes per jį Atmanas atdaro vartus galybės savo, kad sutvėrus pasaulius. Žmogus nėra mirštamasis, tik Atmanas jo tveria naujus dailesnius pasaulius <...>“. (Korsakas ir kt., 1981, 60)

Išgyventa dvasinė krizė buvo viena iš paskatų, pastūmėjusių rašytoją link Rytų kultūros. Juk Rytų religijos itin tolerantiškos. Bent jau tolerantiškesnės ir atlaidesnės nei krikščionybė. Jos tapo puikia terpe jau susiformavusioms rašytojo tam tikroms vertybėms, filosofinėms ir religinėms nuostatoms. Vytautas Kubilius teigia (1983, 79), jog indų kultūroje V. Krėvė jautė amžiną žmogaus nepasitenkinimą, bėgimą nuo savęs, maištavimą prieš pasaulio tvarką ir žvelgė į šią kultūrą per Vakarų psichologijos kultūrinės tradicijos prizmę (aktyvumas, rizika, maištas, veržimasis į nežinomą, o ne pasyvus susitaikymas).

2.2. Baku laikotarpis

Su Rytų kultūra pirmiausia buvo susipažinta per knygas, studijuojant tekstus, ir muziejus. Oriento vizijos ilgą laiką buvo tik iš tolo pažįstamas pasaulis. Visos turimos žinios, surinktos informacijos bagažas daugiausia rėmėsi į Rytų pasakas, mitus, samprotavimus apie tų kraštų paslaptingumą. V. G. Kiernanas tai pavadino „kolektyvinėmis Europos fantazijomis apie Orientą.“ (cit. pagal Said, 2006, 83) Todėl E. W. Said išskiria du galimus Oriento pažinimo būdus. Jis teigia, jog egzistuoja grynai knygynė orientalizmo reprezentacija, nepretenduojanti į kompetetingą Oriento *in situ* (*in situ* (lot.) – buvimas vietoje) išmanymą, ir tradicija, pagrįsta neatremiamu viešėjimu Rytuose bei realiu egzistenciniu kontaktu su juo. (Said, 2006, 205) Lietuvos kontekste V. Krėvės atvejis buvo ypatingas, nes jo Oriento pažinimas pagrįstas ne tik žiniomis iš knygų, bet ir paženklintas buvimo vietoje.

Rytų kultūros stipriausiai padvelkė į rašytojo kūrybą jam gyvenant Azerbaidžane, Baku mieste. Čia V. Krėvė, veikiamas rytietiškos aplinkos, parašė daugiausiai savo kūrinių. Kaip svarbiausi minėtini *Dangaus ir žemės sūnūs* ir *Rytų pasakos*. Dar Lietuvoje susiformavusi tam tikra V. Krėvės filosofija bei vertybinė sistema šioje egzotiškoje terpėje dar labiau įsitvirtino ir suvešėjo rašytojo sąmonėje. Jei nebūtų V. Krėvės biografijoje Baku laikotarpio, tai kažin ar vien tik dvasios konfliktas su Dievu bei romantinė laikysena būtų nubrėžę tokią ryškią kūrybinę liniją link Rytų.

Atvykęs į Baku, V. Krėvė pradėjo dėstyti rusų kalbą ir literatūrą realinėje berniukų mokykloje. Čia naujasis mokytojas greitai išsikovojo pagarbą ir autoritetą tiek tarp mokinių, tiek tarp mokytojų. Pasak J. Skliutausko (1957–1968, F51 696), V. Krėvė buvo labai aktyvus, pats pasiprašydavo jį paskirti klasių auklėtoju, 3 metus iš eilės buvo pedagogų tarybos sekretoriumi, vadovavo bibliotekai, o už pedagoginę veiklą jam paskirtas trečiojo laipsnio šv. Stanislovo ordinas. Kas vis dėlto privertė rašytoją iškeisti Kijevą į Baku – miglotas klausimas. Juk Kijeve V. Krėvė planavo profesoriaus karjerą. V. Azurmanovas teigia (1971, 58), jog V. Krėvė, baigęs mokslus Kijeve, liko universitete docentu, bet apygardos globėjas jo pareigose nepatvirtina, kadangi šis atsisakė pakeisti pažiūras ir tikėjimą į provoslavų, todėl jam buvo pasiūlytas darbas Baku. A. Zalatorius, remdamasis laiškais, teigia (2003, 76–77), jog kur kas patikimesnė versija būtų, kad rašytojas susirgo džiova ir jam reikėjo sauso bei šilto klimato. Tuo tarpu V. Mykolaitis-Putinas prieštarauja visiems šiems faktams. Jis pabrėžia, jog biografai nurodo neteisingas priežastis, privertusias V. Krėvę pakeisti docento darbą į Baku mokyklos mokytojo vietą. V. Mykolaitis-Putinas prisimena, kad, šiuo klausimu kalbantis su pačiu rašytoju, šis papasakojo tikrąsias priežastis taip: „a) Švietimo ministerijos išleistas aplinkraštis, draudžiantis privatdocentams dalyvauti fakulteto tarybos posėdžiuose; b) Žymiai didesnis atlyginimas, dirbant Kaukaze... <...> Tenai mano alga buvo didesnė už bet kurio Rusijos universiteto profesoriaus algą.“ (Mykolaitis-Putinas, 1957, F29-1375) Iš tikrųjų ši tarnyba buvo labai pelninga. Iš pradžių tai buvo 900 rublių metams, tačiau greitai padidėjo dar 30 procentų, o vėliau vis augo iki 250–350 rublių per mėnesį. (Zalatorius, 2003, 72–74, 161) Vis dėlto užtikrintai tvirtinti, jog kuri nors iš minėtų versijų yra tikra, negalime. Tikslaus, paremto įrodymais, atsakymo iki šiol nėra.

V. Krėvės veikla Baku neapsiribojo vien tik mokykla. Rašytojas pasinėrė į aktyvias orientalistines studijas. Jis iš sanskrito kalbos į rusų vertė dramą *Šiakuntala*, rašė mokslinius straipsnius iš sanskritologijos (*Indoeuropiečių protėvynė, Budos Pratjekabudos vardų kilmė*). (Kubilius, 1983, 80) Be to, 1910 m. V. Krėvė rašė J. Basanavičiui, kad jis yra pakviestas Liaudies universitete skaityti paskaitas „aplink kilmę indoeuropiečių ir religiją pirmutinio žmogaus“. (Korsakas ir kt., 1981, 38) O laiške L. Girai teigia, jog „ištisis metus dukart ant nedėlios“ jis skaito paskaitas „Budha, jo gyvenimas

ir mokslas“. (Korsakas ir kt., 1981, 68) Reikėtų pabrėžti, jog Liaudies universitete rašytojas dėstė ne vieną paskaitų ciklą. Apie budizmą skaitė ciklą „Religijos atmainų istorija“, o kiek vėliau pradėjo dėstyti apie indoeuropiečių kalbų šeimą ir M. Lermontovo gyvenimą bei kūrybą. A. Zalatorius V. Krėvės monografijoje trumpai apibūdina vadinamąjį Liaudies universitetą. Taigi paaiškėja, jog tai nebuvo universitetas dabartine to žodžio prasme. Tai buvo viešos paskaitos, į kurias atvykdavo laisvi klausytojai, visi norintys, įsigiję bilietą, kuris kainuodavo 10 kapeikų. Paskaitos vykdavo įvairiausiomis temomis, buvo skaitomos atsitiktinių lektorių, tiek vietinių, tiek atvykėlių iš kitur. Toks lektorius buvo ir V. Krėvė. Bet rašytojas nuolat stengėsi pabrėžti savo veiklą Baku liaudies universitete, kadangi, užimant profesoriaus vietą Lietuvos universitete, tai buvo didelis plusas. Pasak A. Zalatoriaus (2003, 167–169), „ilgainiui susikūrė legenda apie kažkokius ypatingus nuopelnus Baku liaudies universitete. Krėvei net buvo paskirtas to universiteto steigėjo titulas.“ Tačiau vėlgi šių faktų neparemia jokie tikslūs duomenys. Žinoma tik tiek, kad paskaitas tame universitete tikrai dėstė ir jose dažnai rėmėsi savo anksčiau parašytu kursiniu darbu *Indoeuropiečių protėvynė*. Tik vargu ar tai buvo taip reikšminga, kaip traktavo pats rašytojas.

Įdomus faktas, jog V. Krėvė savo *Curriculum vitae* mini ne tik kursinį darbą *Indoeuropiečių protėvynė*, bet ir esą jis 1912 m. yra apgynęs disertaciją *Pirmykštė žodžio „Pratjekabuddha“ reikšmė, vėlesnė šios sąvokos evoliucija sanskrito literatūroje*. (Korsakas ir kt., 1981, 249) Teigiama, jog ši disertacija buvo išspausdinta 1914 m. Kijeve su F. Knauerio prakalba, tačiau jokių patikimų duomenų apie tai nėra rasta. Apie šią disertaciją įvairiuose šaltiniuose pateikiama labai prieštaringa informacija. Štai *Lietuvių literatūros istorijos* 3 tome (1961, 282) teigiama, jog V. Krėvė 1911 m. apgynė disertaciją apie Budos ir Pratjekabudos vardų kilmę ir gavo lyginamosios kalbotyros magistro laipsnį. V. Azurmanovas pateikia duomenų apie tai, jog Azerbaidžano valstybiniame istorijos archyve yra saugomas laiškas, kuriame teigiama, esą V. Krėvė už rašinį *Indoeuropiečių protėvynė* gavo aukso medalį, o profesorius F. Knaueris pasiūlė jam tapti profesoriumi. Tačiau pats V. Azurmanovas šią informaciją paneigia ir sako, jog iš tikrųjų viskas buvo šiek tiek kitaip nei parašyta laiške: „1908 m. iš Lvovo universiteto sugrįžęs į Kijevą, V. Mickevičius gina disertaciją *Indoeuropiečių kilmė ir jų protėvynė*, už kurią gauna didįjį aukso medalį ir lieka universitete docentu <...>.“ (Azurmanovas, 1971, 57–58) O V. Mykolaitis-Putinas apie disertaciją kalba taip: „1907 m. baigęs universitetą su filosofijos daktaro laipsniu, grįžo Kijevan ir, čia apgynęs disertaciją apie indoeuropiečių protėvynę bei jų kilmę, įgijo magistro laipsnį ir didįjį aukso medalį.“ (Mykolaitis-Putinas, 1957, F29-1375) Nesutampa ne tik patys faktai apie tariamą disertaciją, bet ir gynimo datos. Todėl šioje piniavoje taip ir lieka neaišku, ar išvis tokia disertacija egzistavo. Galbūt, tai buvo tik paties rašytojo sąmoninga avantiūra. Juk V. Krėvė,

kaip jau minėta šiame darbe, buvo valdomas didelių ambicijų. Panašios pozicijos laikosi ir A. Zalatorius, pabrėždamas, jog esą teisingiausia bus manyti, kad tokios disertacijos niekada nebuvo, o iš visų V. Krėvės idėjų ir medžiagos gimė tik apysaka *Pratjekabuda*. (Zalatorius, 2003, 75–76) Lietuvių literatūros ir tautosakos institute yra saugoma vadinamoji V. Krėvės disertacija. Tai prirašytas storas sąsiuvinys be viršelių. Galbūt, disertacija taip ir liko tik šiame sąsiuvinyje, o V. Krėvė, vardan didesnio savo autoriteto, truputį pagražino faktus, kaip tai darė ir kalbėdamas apie Baku liaudies universitetą.

Gyvendamas Baku, rašytojas stengėsi kuo nuodugniau susipažinti ir ištyrinėti rytietišką kultūrą – rinko ir užrašinėjo čionykščius padavimus, pasakas, priežodžius, tautosaką. (Skliutauskas, 1977, 175) Reikia paminėti, jog Azerbaidžano gyventojai išpažįsta islamo religiją, todėl rašytojas turėjo puikią progą susipažinti iš arčiau ne tik su indų, bet ir su islamo kultūra. Pastaroji kultūra ypač didelę įtaką padarė kuriant *Rytų pasakas* – net trys iš jų (*Azerstano šalis, Moteris, Priešingos jėgos*) paremtos islamo mitologija ir motyvais. Kitos kultūros pažinimas praplėtė V. Krėvės kaip menininko akiratį. Pasak J. Skliutausko, buvę mokiniai ir bendradarbiai Baku tvirtina rašytoją buvus dideliu Rytų literatūros žinovu. S. Achundovas teigė: „V. Krėvė-Mickevičius papasakojo mums apie azerbaidžaniečių kalbos kilmę, jos senąją mūsų kultūrą. Krėvė paminėjo Nizami, Hagani, Fizuli vardus, trumpai apibūdindamas jų įnašą į pasaulinės poezijos lobyną.“ (Skliutauskas, 1957–1968, F51 696) Taigi V. Krėvės orientalistiniai kūriniai nėra vien tik vaizduotės vaisius – jų idėjos formavosi ant stipraus Rytų kultūros pagrindo. Rašytojas turėjo unikalią galimybę pajusti rytietišką pasaulėjautą, gyvenimo ritmą, iš arti pamatyti jų aplinką. Būtent tai ir lėmė, jog V. Krėvė galėjo visiškai laisvai naudotis ir savaip transformuoti tų kraštų folklorinę medžiagą.

E. W. Said, tęsdamas mintį apie Oriento pažinimą *in situ*, teigia: „Viešėjimas Oriente tam tikru mastu apima asmeninę patirtį ir asmeninį liudijimą. Indėlis į orientalizmo biblioteką ir jos konsolidavimą priklauso nuo to, kaip patirtis ir liudijimas iš grynai asmeninio dokumento yra paverčiami pamatiniais orientalistinio mokslo kodais.“ (Said, 2006, 206) Kalbant apie V. Krėvės viešėjimą Oriente ir sukauptas patirtis, galima daryti išvadą, jog jo asmeninis orientalizmas nevirto akademinio mokslo. Rašytojo Orientas skleidžiasi kaip asmeninis liudijimas. Nebent disertaciją galėtume laikyti V. Krėvės orientalizmo virsmo iš literatūrinio, knyginio tipo į mokslinį, bet ir ši tik tariama. Kalbant apie rašinius iš sanskritologijos, reikėtų paminėti, jog šie taip pat nepretenduoja į mokslinę žinią. Rašiniai apie indoeuropiečių protėvynę yra daugiau aprašomojo pobūdžio, rašytojas tiesiog sulygina ir aptaria mokslininkų padarytus atradimus: „<..> aš supratau, kad vienintelis galimas kelias, kurs gali man suteikti norimų vaisių, neapsunkindamas nereikalingu balastu – tai einant

chronologinai, <...> sulyginsim ir padarysim galutiną sumetimą, tai rezultate gausim tvirtus dėsnius, kurie leis mums padaryti tam tikrą išvadą.“ (Krèvè, 1923, 45) Ko gero, ir pats rašytojas neturėjo labai didelių mokslinių interesų. V. Krèvès kūryba parodo, jog ji su Orientu daugiau siejo pasaulėžiūrinės nuostatos ir pasaulėjautos ypatumai, veikiami susiklosčiusių biografinių aplinkybių.

3. PRATJEKABUDA

V. Krėvė rytietiškoje prozoje, kiek tai buvo įmanoma, stengėsi išlaikyti mitologinių siužetų schemas. Tai buvo savotiški šios krypties kūrybos griaučiai, ant kurių rašytojas sluoksnis po sluoksnio dėliojo savo filosofines mintis, vertybines nuostatas ir patirtis. Taigi kūrinių įprasminimo požiūriu V. Krėvė gana laisvai sau leido disponuoti dviejų skirtingų kultūrų idėjomis – Rytų ir Vakarų.

Apysakoje *Pratjekabuda* išsakoma gnostinė žmogaus didybės idėja, nagrinėjamos egzistencinės problemos, kurios rašytojui buvo svarbesnės nei konkretūs Rytų pasaulio mokymai. Pasak A. Zalatoriaus (1998, 244), „Krėvei rūpėjo ne tiek išdėstyti budizmo mokymą apie nirvanos prasmę ir žmogaus perėjimą į kitą kokybę, kiek logiškai ir psichologiškai pagrįsti šį perėjimą, kad jis dvidešimtojo amžiaus žmogui atrodytų daugmaž įtikinamas ir duotų progos pagalvoti apie aktualias humanistines tiesas.“

3.1. Budistinė tematika

Tai, kad V. Krėvė Rytų kultūra ir filosofija susidomėjo gana anksti paliudija A. Zalatorius (1998, 243), paminėdamas maždaug 1905–1906 metais lenkiškai parašytą sonetą *Sąmonė*, kuriame rašytojas glaustai dėsto atmano teoriją. Taigi ši idėja, rašant *Pratjekabudą*, rašytojui jau nebuvo nauja. Galima daryti išvadą, jog su atmano teorija pakankamai anksti susipažinęs V. Krėvė ilgai jos neapleido. Juk apysaka *Pratjekabuda* pirmą kartą pasirodė tik 1912 m periodinėje spaudoje. Ko gero, atmano teorija rašytojui buvo itin artima, atitiko jo vertybines nuostatas ir nuolat suteikdavo kūrybinių impulsų.

Budizmas V. Krėvę labiausiai traukė ir žavėjo žmogaus didybės idėja – savotišku žmogaus „sudievinimu“, bet kartu ir jo žemiškojo paveiklo išsaugojimu. Krikščionybėje Kristus, kaip tarpininkas tarp Dievo ir žmogaus, tapatinamas su dieviškąja esme, kas visiškai nebūdinga budizmui. Čia vienintelė būtybė, galinti įveikti kančią ir mirtį, yra pats žmogus. Nors Budai ir galima priskirti savotišką išvaduotojo vaidmenį, tačiau yra pabrėžiama, jog išsivadavimas turi ateiti per pažinimą: „Išsilaisvinimą pasieksime, kai nežinojimą pakeis pažinimas, kai teisingiau suprasime tikrovę ir atmesime visa, kas iliuziška, laikina.“ (Lion, 1998, 189) Ne veltui budizmas teigia, kad kiekvienas Budos mokinys, pasiekęs tam tikrą tobulumo laipsnį, gali tapti tokiu pat buda. Prilygti Dievui ar net jį pranokti – tai V. Krėvės iššūkis krikščioniškajai doktrinai. Todėl rašytoją labiau domino ne Budos, o *Pratjekabudos* tema. *Pratjekabuda* (skr. *pratyakabuddha* – „buda dėl savęs“) – tas, kuris pasiekė

nirvanos būseną. Tai asmenybė, suradusi dvasinę pusiausvyrą, gyvenimo prasmę, tikinti, kad kiekvienas pats turi pasirinkti savo kelią. Šią mintį pabrėžia vienas iš *Pratjekabudos* herojų Atipranaprijas: „Kuri nauda tau, jei aš, paėmęs už rankų, vesiu tave, kaip veda aklą keliu. Jei tu esi sau žmogus, būk patsai sau žmogumi ir ieškoki kelio, svetimo rankos nesilaikydamas.“ (Krėvė, 1958, 105) Savarankiškas apsisprendimas, laisvė, jokie autoriteto nepripažinimas V. Krėvei atrodė vienos iš didžiausių vertybių. O juk šios rašytojo akcentuojamos vertybės visiškai nėra būdingos Rytų religijoms, reikalaujančioms atsisakyti savojo „ego“. Rašytojas tarsi „apvelka“ vakarietišką individualizmą rytietiškais rūbais. Jis ieško kelio tarp Rytų ir Vakarų, bandydamas savaip suderinti abi doktrinas.

Budizme akcentuojamas kančios motyvas taip pat itin domino V. Krėvę. Patyręs daug kančių, konfliktuodamas su Dievu ir laikydamas save „sūnumi paklydėliu“, rašytojas ieškojo kelių, vedančių į išsilaisvinimą. Todėl V. Krėvė *Pratjekabudoje* pasirenka pozityvią atmano teoriją. Jis, kalbėdamas apie apysakos pagrindinį herojų, teigia: „Daugel jis iškentėjo, daugel vargo matė, bet galų gale dasigodojo, kad vienas yra tik dievas Atmanas („aš“), kurisai gyvena žmoguje.“ (Korsakas ir kt., 1981, 60)

V. Krėvė nuo pačios apysakos pradžios visą laiką nuosekliai laikosi budistinės linijos – tai kančios, „išminties kelio“ akcentavimas, žmogaus „sudievinimas“ ir ryški „aš“ dominantė. Tačiau įdomu tai, jog kūrinio kulminacijoje, paskelbdamas pagrindinę *Pratjekabudos* idėją, rašytojas staiga nukrypsta nuo budistinių teiginių ir motyvų ir išsako budizmui visiškai nebūdingą atmano teoriją. Taigi kūrinys, suvertas tarsi ant budistinės ašies, vis dėlto savo esme ir idėja yra gerokai nuo jos nutolęs. R. Tamošaitis teigia: „Atrodo, jog Krėvė, kaip romantikas, pasirenka budistinę liūdesio etiką <...>, bet kaip ekskriščionis idealistas jis renkasi pozityvią atmano doktriną, gan artimą neoplatoniškojo tipo idealizmui, todėl labiau priimtina vakarietiškai sąmonei bei religiniam jausmui, trokštančiam bent abstrakčių dieviškosios šviesos spindulių, o ne budistinio niekio, tuštumos.“ (Tamošaitis, 1998, 243) Šioje apysakoje budizmas susipina su induizmu. Tai galima pastebėti ne tik iš induizmui būdingos atmano teorijos, bet ir iš V. Krėvės vartojamų terminų, dievų vardų. Rašytojas, kalbėdamas apie Budą, apysakoje mini ne budistinius dievus, o praktiškai visą induizmo panteoną. Taigi V. Krėvės šiuo požiūriu nedomino sistemiškumas, kadangi savo orientalistinėje kūryboje jis nesirėmė konkrečiai kokia nors viena doktrina. Čia viskas yra susipynę – budizmas, induizmas ir net vakarietiškas individualizmas. V. Krėvė pasirinkdavo ir derindavo jam parankius motyvus, temas ir idėjas. Taip rašytojo orientalizmas virto savaip suliteratūrintu, individualiai modifikuotu. Nors apysaka *Pratjekabuda* ir laikoma orientalistiškiausiu, labiausiai rytietiškais aspektais paremtu V. Krėvės veikalu, tačiau vis dėlto savyje slepia nemažai prieštaringumo, kuris atspindi rašytojo charakterio dvilypumą.

3.2. Idėjos ir poetika

Kaip jau buvo minėta, V. Krėvės orientalistinė proza laikosi ant stiprių idėjinių pamatų. Rašytojas kūrinyje pirmiausia išsikelia kokią nors tiesą kaip argumentą, o tada pradeda ieškoti viską paneigiančių kontrargumentų. Taigi jau pačioje apysakos pradžioje iškyla gana kontroversiškas klausimas – ar žmogus gali prilygti Dievui? Danguje tarp dievų išplieskus ginčui dėl pagrindinio herojaus Atipranaprijo gimimo, vienas po kito pabyra argumentai, jog tai neįmanoma: „Argi tu nusigąsi to, kuris turi gimti ant žemės, tu – galingasis dievų ir žmonių ir viso, kas yra danguje ir ant žemės, valdove, tu, kurio klauso visos Vasavah ir Marutų galybės!“; „Pavesk, tik mano globai Brahadašvos ainius, ir jie papuoš tavo pasaulį, kaipo puošė tie, kurie yra pamėgę saldų ramumą ir nieiško audros, nepakęsdami kančios, meilę pamilę.“ (Krėvė, 1958, 54–55) Tačiau galingiausias dievas Indra, kalbantis tarsi paties V. Krėvės lūpomis, mano šiek tiek kitaip: „Nenumanai dar galybės tų, kurie ant žemės gyvena, nežinai jų sielos stiprumo, sielos, kurios nei audra nepalaužia, nei vėtros nepalenkia, nei mano ugningos vylyčios nenugali. <...> Prabils tada visi žemės gyventojai, kad jie patys yra dievai, ir kupina galybės bus jų siela, dievų galybės...“ (Krėvė, 1958, 54) Ši konfliktinė situacija skaitytoją veda link pagrindinės idėjos – žmogaus „sudievinimo“. Nors ši mintis ir tampa apysakos epicentru, tačiau ji yra tarsi apaugusi įvairiausiomis egzistencinėmis problemomis, ne mažiau dominusiomis rašytoją.

V. Krėvės žmogus nėra paprastas, eilinis pilietis. Tai labai stiprios dvasios, maištinga, nuolat abejojanti ir su pasauliu konfliktuojanti asmenybė. Jai nerūpi žemiški, kasdieniai rūpesčiai, nes mąsto apie žymiai abstraktesnius dalykus. V. Krėvės žmogaus taikinyje ne bet kas, o pati būtis, nuolatinis gyvybės ir mirties ratas: „Buvo laikai, kada mūsų nebuvo. Bus laikai kada mūsų vėl nebebus. Kas gimė, kas pasaulį atsirado, tas sensta ir turi pasenti, o kas pasensta, tas miršta ir turi numirti...“ (Krėvė, 1958, 63) Tačiau maištinga Atipranaprijo siela nenori paklusti įprastai pasaulio tvarkai, nors ją ir lėmė patys dievai. Jis meta iššūkį būčiai – išsižada visko, kad rastų būdą, kaip nugalėti mirtį ir išsaugoti amžiną jaunystę: „Jei dievai negali, net ir norėdami, mane jaunu išlaikyti, negali nukreipti mano kelių, ko aš turiu jų bijoti, kam aš turiu klausyti jų įsakymų, kurie laimės nebeduoda.“ (Krėvė, 1958, 64) Šioje vietoje reikėtų pabrėžti V. Krėvės vidinį prieštarumą. Rašytojas kūrinyje remiasi viena iš esminių Rytų religijų (tiek budizmo, tiek induizmo) sąvokų – samsara. Tai sąvoka, reiškianti uždarą gyvybės ir mirties ratą, nuolatinę būties cikliškumą. Tačiau nors apysakos veiksmas ir konstruojamas remiantis į pamatinius rytietiškos tradicijos aspektus, visgi patys personažai savyje yra sukaupę gana daug Vakarų kultūros bruožų. Rašytojo personažai – tai vakarietiškas produktas rytietiškame kūrinyje. Juk V. Krėvės

žmogus yra tipiškas romantinis herojus. V. Kubilius, kalbėdamas apie romantizmo herojų, teigia: „Kiekviename krašte jis įgydavo kitoki pavidalą, bet visur daugmaž išlikdavo jausmo primatas, konfliktas su aplinka ir prieštaravimas sau pačiam, begalybės ilgesys ir melancholiškas nuovargis, maištingas individualizmas ir prometėjiškas ryžtas pagerinti pasaulį.“ (Kubilius, 1993, 104) Atipranapriją nuolat lydi pagrindinis apysakos leitmotyvas – audra. Reikia paminėti, jog šis romantinis įvaizdis eina per visą V. Krėvės orientalistinę kūrybą. Nuolat pabrėžiama, jog visos egzistencijos esmė yra buvimas audros sukuryje. Audros įvaizdis labai ryškiai atskleidžia žmogaus prigimties prieštarumą. V. Krėvės žmogus niekada negali patenkinti savo sielos poreikių, jis nuolat abejoja: „<...> žmogus, kurio širdyje siaučia audra ir verda jausmai, mano, kad išminties ir doros yra pilnas tasai, kurio siela tyli ir rami, kaip pavasario vakaras. <...>. O samanas, gyvenimo atsižadėjęs, verkia senatvėje, kad be audrų praslinko jo gyvenimas, kad nevirė jausmai jo krūtinėje nuo jaunų dienų, ir pavydi laimės tam, kuris gyvena kaip audra.“ (Krėvė, 1958, 67) Būtent toks romantinis V. Krėvės herojus yra „nukeliamas“ į rytietišką aplinką, propaguojančią vidinę harmoniją ir išsilaisvinimą iš aistrų.

Atipranapriją kankina daugybė egzistencinių klausimų. Kas yra gyvenimas? Kas yra mirtis? Kodėl reikia mirti? Kas bus, kai numirs? Egzistencinė mirties problema *Pratjekabudoje* įgauna ypatingos reikšmės. Iš jos kyla būties tragizmas – kaip suderinti natūralius būties procesus su nenumaldomu žmogaus noru būti nemirtingu. Budizmas siūlo išeitį – eiti „išminties keliu“ ir pasiekti nirvanos būseną, t. y. nubusti, atrasti savąjį „aš“. Tačiau kelią į nirvaną, V. Krėvės nuomone, perkerta trys, nemažai dvasios stiprybės reikalaujantys, keliai: aistrų tenkinimas ir žemiški malonumai, teisybės ieškojimas ir socialinio teisingumo siekimas bei garbės ir dominavimo troškimas. (Zalatorius, 2003, 410) Tik įveikus visas „išminties kelio“ kliūtis, išmokus savarankiškai apsispręsti ir atsakius į sau svarbius klausimus, galima surasti gyvenimo prasmę. Ko gero, sudėtingiausia kliūtis yra suvokimas, jog mirtis nenugalima. Žmogus jaučiasi laimingas tol, kol gyvena šia diena ir toliau savo kasdienių reikalų nieko nemato arba nesistengia matyti. Tuomet jo gyvenimo dienų nelanko egzistencijos trapumo pojūtis. Bet vos tik žmogus pradeda mąstyti ir bandyti įminti gyvenimo paslaptis, jis palūžta. Toks žmogiškas nusivylimas aplanko ir Atipranapriją: „Kol aš gyvenau, kaip visi žmonės gyvena, kol mano širdis troško, ko kiekvienas žmogus trokšta, aš buvau laimingas <...>. Bet kai, pamilęs jauną ir skaistų gyvenimą, panorėjau, ko žmogui, kad ir galingiausiam, neleista norėti, nusiminimas susuko sau lizdą mano širdy, ir sielvartas apsigyveno mano sieloj...“ (Krėvė, 1958, 67) Tačiau stipri pagrindinio herojaus siela neleidžia nugrimzti į gilią resignaciją. Kiekvienas nusivylimas pagimdo tik dar didesnę įniršį prieš pačią būtį. Galiausiai Atipranaprijas įveikia visas kliūtis: prabangaus gyvenimo viliones,

bajaderės bei mirties dievo Mritrijos gundymus, ir net „pakeičia“ pasaulio tvarką, atrasdamas ilgai ieškotą dvasinę ramybę: „<...> kas gyvena, tasai negimė, neatsirado, tasai ir mirti negali. Tas, kurs gyvena ir vadina save Aš – amžinasis Atmanas tasai yra. <...> nes kiekvienas žmogus tik savyje turi saulę ir žvaigždes, dieną ir naktį. Ne tu pasauly gyveni, bet pasaulis tavyje.“ (Krėvė, 1958, 107) *Pratjekabuda* – tai lyg vieno žmogaus kelionė į pažinimą, parodanti, jog vis dėlto kiekvienam žmogui yra skirtas savas kelias: „Jei tu esi tu, jei tavo pasaulis nėra mano pasaulis, kuris manyje gyvena, rask patsai į jį kelią.“ (Krėvė, 1958, 105) Taigi V. Krėvė domino ne tik žmogaus „sudievinimo“ idėja, įvairios egzistencinės problemos, bet ir pats prieštaringas bei dramatiškas pažinimo kelias.

Visi rašytojo personažai tarsi atstovauja skirtingoms gyvenimo tiesoms ir idėjoms. Jų kalba pilna įvairiausių pasvarstymų, aforizmų, sentencijų bei palyginimų: „Doras ir išminties kupinas yra tik tasai žmogus, kuris kieman įeidamas neuždaro vartų ir palieka juos atvirus, kad galėtų išeiti, kad tik panorės.“ (Krėvė, 1958, 61); „<...> ieškome laimės, bet dar niekas nesužinojo, kur ji yra ir kas ji yra. Toli ieškome, o gal ji šalia mūsų.“ (Krėvė, 1958, 71); „Kol dar esu jauna, aš ieškau laimės, ir mano kūnas trokšta tavo glamonėjimų, kaip įkaitusi žemė ryto rasos, ir mano lūpos geidžia tavo lūpų, kaip saulės įkaitintas lotoso žiedas geidžia unksnės.“ (Krėvė, 1958, 68) Tai tik keletas minčių iš apysakos, kurioje filosofiniai pasvarstymai apie būtį ir žmogiškąjį gyvenimą pilasi iš gausybės rago. Žinoma, kartais toks sentencinis stilius apsinkina skaitymą – sunkiau išvelgti po tekstu slypinčią prasmę. Tačiau dėl to *Pratjekabuda* tampa tik dar filosofiškesnė. Visgi šioje vietoje iškiltų klausimas – ar personažai yra gyvi žmonės, ar tik idėjų rezonieriai? Galima teigti, jog, nors apysakai ir būdingas praktiškai nesibaigiantis samprotavimų srautas, tačiau jos herojai visada išlieka gyvais personažais. Čia „kalta“ romantinio herojaus aistra gyvenimui. Begalinis tobulumo troškimas, pažinimo geismas, emocijų kaita nuo gilios rezignacijos iki beprotiškos maišto būsenos *Pratjekabudai* suteikia tiesiog nesustabdoma energija trykštančios gyvybės.

Apysakos stilius daro didelį įspūdį išraiškos priemonių gausa. Tačiau kūrinys nėra dirbtinai „apkrautas“, o kaip tik priešingai – pulsuoja elegantiškumu, kurį sukuria ritmikos muzikalumas, puošnūs palyginimai, grakščių sakinių ilgumas. Nuolat jaučiamas pakilus minčių dėstymas. Iškilmingumo suteikia keliaaukščiai kreipiniai, įvardžiuotinės pagarbios formos ir gausybė epitetų: „O triskart šventas, triskartgimūsis, triskart išmintingas gilaus vedų supratimo žinove ir geidžiamiausias, maloniausias viešpatie!“; „Sakyk, mano gyvenimo laime, apvalastrėnė žmona <...>.“ (Krėvė, 1958, 55–56) V. Krėvės vartojami epitetai labai išraiškingi, jie apysakai suteikia ypatingo emocinio raiškumo ir plastiškumo. Taigi nors *Pratjekabudoje* ir neišvengta V. Krėvei būdingų dzūkizmų, tačiau tai visiškai nesutrukdė sukurti egzotiškumu dvelkiančio stiliaus.

Orientalizmas ryškiausias apysakos žodyne: gausybė personažų ir mitinių būtybių vardų, budizmo ir induizmo religijų bei filosofijos terminų, simbolių, motyvų. Rašytojas neveltui savo laiškuose nuogaštavo, jog paprasti liaudies žmonės *Pratjekabudos* gali nesuprasti. Žodynas iš tikrųjų gana sudėtingas ir reikalaujantis gausių paaiškinimų, tačiau būtent taip sukuriama rytietiška aplinka.

Galima daryti išvadą, jog *Pratjekabudos* orientalizmas yra daugiau iliustracinis, o meninis mąstymas išduoda vakarietiškai romantišką temperamentą. Rašytojo keliamos problemos artimos šių dienų moderniam žmogui. Tai mūsų, skubančių individualistų, pastangos išlaikyti vidinę harmoniją, pažinti save ir įtvirtinti dvasios autonomiją.

4. RYTŲ PASAKOS

Rytietiškosiose pasakose V. Krėvė, nelyginant koks anatomas po gabalėlį narstantis kūną, nagrinėja žmogaus sielą, atrasdama joje kaskart naujų, anksčiau dar nepastebėtų dalykų. Dėmesio centre išlieka gėrio ir blogio problema bei susidūrimas su įvairiausiais dievais.

Pasak A. Zalatoriaus (2003, 240), *Rytų pasakos* rodo, kad Krėvei jau ankstyvuojau laikotarpiu rūpėjo ne vien lyrinis jausmų išsakymas, ne vien romantinė maištingos asmenybės apotezė, ne vien patriotinių jausmų žadinimas, bet kur kas abstraktesni būties klausimai: vidinė harmonija, gyvenimo prasmė, savęs pažinimas, apsisprendimo dramatiškumas, maksimalistinių troškimų įgyvendinimo keblumas.“

4.1. Dvasinio ir fizinio tobulumo siekis (*Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną*)

V. Kubilius, kalbėdamas apie V. Krėvės orientalistinę prozą, pasaką *Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną* įvardina kaip gražiausią šios tematikos kūrinį lietuvių literatūroje: „<...> be išorinės atributikos, subtiliai atkuria rytietiškos mąstysenos etinį taurumą, santūrią išmintį, grakštų aforistiškumą.“ (Kubilius, 1983, 83) Tačiau, palyginus šį kūrinį su kitomis to paties ciklo „pasakomis“, galima pastebėti, jog *Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną* turi mažiausiai orientalistinių bruožų. Net būtų galima atsargiai teigti, jog beveik jokių rytietiško motyvų čia nėra. Tik teksto pradžioje išduodama, jog veiksmas vyksta „Tolimuose rytuose, ten kur saulė teka“. (Krėvė, 1958, 111) Įdomu ir tai, kad V. Krėvė šioje „pasakoje“ išlieka savotiškai ištikimas savo principams – nesilaikoma jokio sistemiškumo. Atkreipkime dėmesį į ką tik paminėtą *Indo, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną* pirmojo sakinio pradžią. Rašytojas orientalistinėje „pasakoje“, kuri juk iš esmės kalba apie Artimuosius Rytus, sako, jog veiksmas vyksta Tolimuose Rytuose. Vargu ar čia kalbama apie Japoniją. Tiesiog šioje vietoje V. Krėvė, kaip ir visame orientalistiniame cikle, pasirenka ir derina sau patogius motyvus. Be to, čia nerasime nei Rytų filosofijos ar religijos terminų, nei rytietiško dievų ar žmonių vardų (vienintelis herojaus Arkazario vardas išduoda, jog kalbama apie egzotiškus kraštus), nei pastangos sukurti Rytus dvelkiančią aplinką. O ir teksto stilius pakankamai minimalistinis – negalintis pasigirti poetinių priemonių gausa. Taip pat tai pabrėžė A. Zalatorius (2003, 225): „Norėdamas, kad pirmiausia išryškėtų filosofinis ir moralinis šio kūrinio turinys, autorius, galima sakyti, paliko

vienintelę poetinę priemonę – pasikartojimą ir vienintelį charakteristikos būdą – superliatyvą, išreikštą aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio būdvardžiais. Šios „pasakos“ meninė jėga slypi visumos struktūroje, o ne epizodų grožyje.“

Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną – tipiška pasakos situacija, kurioje aiškiai ir nuosekliai plėtojamas įprastas siužetas apie karalių, nusprendusį ištekinti savo dukrą už vyro, bei prasidėjusias jauniko paieškas. Tačiau už įprasto ir neįmantraus siužeto slypi žymiai platesni prasmės klodai. Ši „pasaka“ – tai ryškus etinės idėjos reiškimo parabolė pavyzdys. Žmogaus kūnas ir siela lyginami su indais, kuriuose laikomas vynas. Pats kilniausias žmogus yra kartu ir pats negražiausias: „Kojos ir rankos jo ilgos ir plonos, išdžiūvusios, lyg šiaudai; galva didelė, plika, nudribusiais veidais, lyg senos moteriškės, atkištomis ausimis ir įdubusi tarp pečių. Kupra iš priešakio, kupra iš užpakalio; akys raudonos, nušutusios, kaip žmogaus, kuris visą amžių verkia ir ašaroja.“ (Krėvė, 1958, 112) O karalaitė ieško dvasiškai tobulo vyro, galvodama, jog dvasinis tobulumas yra neatskiriama fizinio tobulumo dalis. Būtent iš jos lūpų ir nuskamba esminis kūrinio klausimas: „Kaip galėjo Visagalis Viešpats apgyvendinti tokią kilnią sielą tokiame bauriam kūne?! Ar nepadedą gi žmonės brangiausių sau daiktų gražiausiuosna induosna?..“ (Krėvė, 1958, 115) Taigi, kodėl Dievas kilniai sielai nesuteikia ją atitinkančio gražaus kūno? Kodėl žmogus negali būti tobulas tiek fiziškai, tiek dvasiškai? V. Krėvė atsakymą turi. Jis nuskamba iš kilnaus, bet negražaus Arkazario lūpų: „Kada jis nori kad žmogaus siela, jo širdies vynas, būtų kilniausia ir geriausia, kad ji nesipuikintų ir nenuklystų į blogą kelią, jis laiko ją negražiam žmonių akims inde...“ (Krėvė, 1958, 118)

„Pasakai“ būdinga didaktinė intonacija, kuria pabrėžiama, jog išoriniai pavidalai dažnai yra apgaulingi, todėl niekada negalima spręsti apie žmogų pagal jo išvaizdą. Ši idėja aktuali visai laikais, tarytum liaudies išmintis. Neveltui *Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną* virto chrestomatiniu kūrinio. Vis dėlto, kodėl V. Krėvė orientalistiniame cikle rašantis apie žmogaus prigimtį ir pačią būtį, nagrinėjantis sudėtingas egzistencines problemas, staiga ima ir nuo jų nutolsta? Spėtina, jog ši dvasinio ir fizinio tobulumo nesutaptis rašytojui buvo aktuali dėl jo paties viduje užslėptų kompleksų. Šiame darbe jau buvo minėta, jog V. Krėvė kompleksavo dėl savo ne itin patrauklios išvaizdos, ypač dėl labai mažo ūgio. Tai tarsi savotiška psichoanalitinė kompensacija. Kūrinys tapo erdve, kurioje rašytojas galėjo laisvai išgyventi ir išanalizuoti viduje slypinčius dvasinius skaudulius.

4.2. Dvasinė žmogaus degradacija (*Azerstano šalis*)

Azerstano šalis yra tarsi V. Krėvės gyvenimo etapo Azerbaidžane vaisius. „Pasaka“ gimė iš tiesioginio sąlyčio su šia šalimi (senovėje Azerbaidžanas vadintas Azerstanu). Natūralu, jog rašytojas, kasdien vaikščiodamas egzotiškais gatvelėmis, matydamas atsiveriantį vaizdą į Kaspijos jūrą ir lietuviu akiai neįprastą rytietišką kraštovaizdį, jautė poreikį perteikti specifinį šalies koloritą. Tai negalėjo neveikti V. Krėvės vaizduotės. Įdomu tai, jog kūrinyje, musulmono lūpomis pasakodamas skaudžią Azerbaidžano nuosmukio istoriją, rašytojas įterpia tikrus istorinius faktus, žinoma, „apaugindamas“ juos savo vaizduotės vaisiais, kad galėtų narplioti sau svarbias problemas. Nuo 1905 m. Armėnija Azerbaidžane vykdė šios šalies gyventojų genocidą. V. Krėvė, gyvendamas Baku, neabejotinai buvo susidūręs su čionykštėmis politinėmis peripetijomis ir žiaurumais, istorinėmis bei socialinėmis realijomis. Taigi taip rytietiškoje „pasakoje“ atsiranda armėnai, kaip dievo Alacho pasiųsta bausmė Azerstano gyventojams: „Spausdavo tada armėnai žmones, savo vergais darydavo juos, jų žmonas ir vaikus, pasisavindavo jų laukus ir butus. Ir pradėjo tada Azerstano sūnūs neapkęsti armėnų ir neapkenčia jų iki šios dienos.“ (Krėvė, 1958, 126) Rašytojas šalia istorinių krašto įvykių įterpia mitologinį pasaulėvaizdį, kadangi jam rūpėjo ne tiek patys žemiški rūpesčiai, kiek žemiškojo pasaulio ryšys su dangiškuoju, santykis su dievu ir dvasinės dramos. Sukonstruojama mitinė sąmonė, kai be jokių išlygų buvo tikima dviejų atskirų pasaulių – dangaus ir žemės – egzistavimu ir tuo, jog žmogaus gyvenimą lemia dievai.

Azerstano šalis kalba apie dvasinę žmogaus degradaciją. Kaip žmogus, turėdamas viską, ko reikia jo poreikiams patenkinti, gali taip nusiristi žemyn? Prarasti ne tik turtus, visą materialinį gerbūvį, bet ir nusmukti dvasine prasme. V. Krėvės nuomone, visa ko pradžia – paprasčiausias aptingimas, nes žmogus dvasiškai tobulėja tik tada, kai dirba ir turi tam tikrų tikslų. Būtent čia išryškėja rašytoją taip dominusios žmogiškos prigimties prieštaravimas – daug pasiekusio ir daug gero turinčio žmogaus siela dažnai užsnūsta, tarsi egzistuočių nematoma riba, ties kuria sustojus pajuntama puikybė, sukurianti tinkamą terpę išsikeroti ydoms, silpnybėms bei gyvuliškiems instinktams. Taip atsitinka ir Azerstano žmonėms: „Kas savo maža teturėjo, svetimo ėmė: kas buvo galingas, atimdavo iš silpno jėga; silpnas ieškodavo daug silpnosnio, kad ji nuskriaustų. O tasai, kuris jėgos neturėjo, iš pasalų svetimą vogė ir nešė Šeitanui, kaip savo.“ (Krėvė, 1958, 122) Šioje vietoje iškiltų natūralus klausimas – ar žmogaus prigimtyje slypi blogis? Galbūt, blogio sėkla yra kiekviename iš mūsų ir tik laukia tinkamų sąlygų suvešėti? *Azerstano šalis* pateikia dualistinę sampratą: žmoguje visada glūdi du pradai – kūrimo ir

griovimo. Kiekvienas iš mūsų dažnai balansuojame tarp šių dviejų pradų, o juos skirianti riba nėra jau tokia didelė. Ir čia labai svarbus tampa gundymo momentas, kurio atspindžių rasime visame V. Krėvės orientalistiniame cikle. Žmogaus sielos sugundymo siužetas pats savaime rašytojui buvo labai patrauklus ir įdomus. Jis tarsi paima įvykių, vykusių Edeno sode, epizodą iš Biblijos ir nuolat savaip perkuria, norėdamas į žmogaus sielą pažvelgti vis iš kito kampo.

Šioje „pasakoje“ nebelieka žmonių, kaip atskirų individų. Priminsime, jog tautos, kaip kolektyvinio individo, įvaizdis V. Krėvės kūrybai nebūdingas. Rašytojas, kaip romantikas, renkasi individualizavimo estetiką. Iš viso orientalistinio ciklo tik vos du kūriniai kalba ne apie atskirus individus, o apie kolektyvinį veikėją – žmonią (*Azerstano šalis, Priešingos jėgos*). *Azerstano šalyje* išnyra tik du atskiri personažai: pasakotojas musulmonas ir pačioje pabaigoje pasirodantis savotiškas Azerstano šalies gyventojų išgelbėtojas Alah-jar-chanas. Tačiau jie lieka epizodiniais veikėjais. Pasakotojo musulmono figūra rašytojui tiesiog pasitarnavo, bandant sukurti intymią, pasitikėjimą keliančią aplinką. Savotiško pokalbio intymioje aplinkoje įspūdį sudaro kalbėjimas pirmuoju asmeniu ir, žinoma, draugiškas kreipimasis į skaitytoją – „tu“. Taip nebelieka atstumo tarp pasakotojo ir skaitytojo. Kalbantysis akivaizdžiai juo pasitiki: „Prisiekiu savo tėvo kapu ir savo motinos viduriais, kad to, ką nūnai tu išgirsi, dar nė vieno džiauūro ausis nėra girdėjusi iš tikrai Dievą gerbiančio musulmono lūpų.“ (Krėvė, 1958, 119) O štai minėtas išgelbėtojas Alah-jar-chanas V. Krėvei buvo reikalingas tam, kad galėtų pavaizduoti, ko žmogui, šiuo atveju visai tautai, reikia, kad galėtų klestėti. Todėl po Azerstano gyventojų nuosmukio epizodo, rašytojas įterpia pasakojimą apie Alah-jar-chaną, kuris išmintingai priverčia žmones dirbti. Taip vėl suklesti Azerstanas: „Ir vėl žemė duodavo žmonėms vaisių, vėl žaliuodavo sodai... <...> Gyveno ilgai žmonės laimingai, gerbė Alachą, už jo gausias dovanas ir šeiką Alah-jar-chaną, kuris sunkią jų gyvenimo dieną gerai žmonėms darė.“ (Krėvė, 1958, 130–131) Čia ir slypi V. Krėvės atsakymas, kaip išvengti visiškos dvasinės degradacijos. Tačiau rašytojas šioje vietoje neužbaigia pasakojimo. Istorija kartojasi iš naujo – žmogus vėl aptingsta, vėl praranda natūralų poreikį dirbti. Tada Alachas prakeikia tautą: „Iki šio laiko Azerstano sūnūs vergauja ir dūsauja, ir nėra kas juos išvaduoti iš jų priešų rankos...“ (Krėvė, 1958, 131)

Šioje „pasakoje“ Alachas vaizduojamas kaip tipiškas krikščionių Dievas – viena ranka glostantis paklusnius, kita ranka baudžiantis nusidėjėlius ir atleidžiantis atgailaujantiems. Nors *Azerstano šalyje* nerasime laimingos pabaigos ar bent šviesios ateities pažado, tačiau ir santykio Dievu V. Krėvė čia „neužaštrina“, išlaikydamas sukoncentruotą dėmesį į žmogaus viduje vykstančias dramas.

4.3. Maištinga dvasia ir nepasotinamas pažinimo geismas (*Priešingos jėgos*)

Priešingose jėgose V. Krėvė nagrinėjo autoriteto, šiuo atveju Dievo, ir laisvės problemą. Pats rašytojas, kaip jau buvo minėta, nepripažino jokių autoritetų, net jei tai ir būtų pats Dievas. Todėl orientalistinėje kūryboje dažnai kartojasi gana egoistiško Kūrėjo vaizdinys: kol žmogus lenkiasi Dievui, išpažįsta jį aukščiausiu valdovu, tol jam duodama teisė sočiai ir turtingai gyventi, bet vos žmogus suabejoja, užsitraukiamas Dievo pyktis.

Ši „pasaka“ remiasi pasaulio sukūrimo mitu. Tai V. Krėvės pateiktas kosmogoninio mito variantas, kurį rašytojas savaip modifikavo, pasiremdamas bendriausiais Rytų religijų pasaulio sukūrimo mitų bruožais. Pasakojimo apie tai, kaip gerasis dievas Ahura-mazda pasaulį ir pirmuosius žmones sukūrė, metu iškyla gana dviprasmiškas paties šio dievo vaizdinys. Dvilypumas kyla iš priešasčių, kodėl jis sukūrė pasaulį. Vis pabrėžiama, jog Ahura-mazda yra gerasis dievas ir sukūrė pasaulį todėl, kad ir kiti galėtų juo džiaugtis bei matytų tai, kas jis mato: „Štai sukursiu dabar šviesiąsias, skaisčiausias dvasias, kurios būdu ir veidu į mane būtų panašios, kad jos matytų naujo pasaulio grožę, gėrėtusi jo puikumu, džiaugtusi juo ir visa krūtine gertų laimės, kurios aš geriu.“ (Krėvė, 1958, 134) Tačiau šis dievas turi ir savanaudiškų paskatų. Jis nori garbės ir kad kas nors jam nusilenktų bei padėkotų: „Ir tarė tuomet savo širdy Ahura-mazda: <...> Esi garbingas, bet niekas tavo veidu nesidžiaugia, tavo šviesos niekas nemato ir negerbia tavęs. Esi išmintingas, ir nėra, kas stebėtųsi tavo išmintimi, garbindamas tave ir didžiuodamasis tavo darbais.“ (Krėvė, 1958, 133) Tad V. Krėvė dievo neiškelia į aukštybes, o kaip tik jam priskiria žmogiškų savybių, tokių kaip savanaudiškumas, garbės troškimas. Taip dievas tampa artimesnis žmogui. Įdomi detalė, kad pats dievas, kurdamas žmogų, sako, jog šis bus ne tik veidu, bet ir būdu panašus į jį. Taigi jau pačioje „pasakos“ pradžioje V. Krėvė sulygina dievą ir žmogų, tarsi pašalindamas Ahurai-mazdai dieviškumo aureolę ir nuleisdamas jį iš aukštybių į žemę, kaip lygų žmogui.

Nors rašytojas ir pasinaudoja kosmogoninio mito kontūrais, vis dėlto šis išlieka tik „pasakos“ paviršiumi, išoriniu paveikslu, kadangi vėliau nutolstama link samprotavimų apie žmogaus prigimtį, nerimstančią sielą bei nepasotinamą pažinimo geismą. Be to, kaip jau buvo minėta, *Priešingose jėgose* nėra atskiro individo. V. Krėvė tarsi kalba žmonijos lūpomis, visiems be išimties pritaikydamas nepaklusnumo Dievui motyvą. Užtenka Ahurai-mazdai uždrausti peržengti jo pasaulio slenkstį ir žvalgytis už horizonto, iškart sulaukiama atvirkštinės reakcijos: „Nebūsime ilgiau tavo vergais!“ (Krėvė. 1958, 140) Per nepaklusnumo prizmę V. Krėvė išvelgia begalinį pažinimo troškimą.

Romantinis rašytojo herojus, ar tai būtų vienas individas, ar visa žmonija, negali ilgai gyventi ramiai, jo siela negali ilgai miegoti. Nepasotinamas pažinimo geismas skatina plėsti savo horizontą ir išprovokuoja maištą: „Sunku mums, tvanku ir nuobodu šiam ramybės slėnyje, kur viena gyvenimo diena panaši į kitą...“ (Krėvė, 1958, 144) Čia V. Krėvė išlieka ištikimas sau – jis nepaleidžia iš savo akiračio kiekviename žmoguje slypinčio blogio motyvo. Tamsybių dievui Anro-manju (taip V. Krėvė transkribuoja zoroastrizmo tamsybių dievo Angra Mainju vardą) užteko vieno pikto žvilgsnio ir užslėpti instinktai prasiveržė galinga audra. Tačiau gerasis Ahura-mazda niekaip negali suprasti, kodėl žmogui neužtenka gyvenimo rojuje. Žmonija turi paruošusi jam atsakymą: „Audrų ir kovų, kurių čia nematome ir nerandame, ištroškusios mūsų širdys... <...> sužadino mūsų sielą ir pakūrė širdyse pasiūlgimo gaisrą, kuris ir dabar dega...“ (Krėvė, 1958, 145) Taigi noras pažinti yra toks didelis, jog žmogus gali iškeisti „rojų“ į nežinomybę. Čia ir slypi žmogiškosios prigimties tragizmas – dvasios poreikių pasotinti neįmanoma. Siela visada ko nors trokšta. Patenkinus vienus norus ir poreikius, visada atsiras kiti. Ir taip visą gyvenimą tarsi sukamasi uždaramė rate.

V. Krėvės personažai pilni maksimalizmo. Jų norai tokie dideli, jog neužtenka tik beribio pažinimo – jie nori prilygti Dievui. Jiems reikia galybės ir laisvės, nes mano, kad tai prigimtinei jų teisė, bet jokių būdu nedovanota Dievo: „Mes nugalėsime kalnus, mes išugdysime sau sparnus, savo skausmais ir troškimais pasieksime tavo sostą ir tapsime dievais, tapsime galingais, kaip toji dvasia, kur žaibais ir perkūnais valdo!“ (Krėvė, 1958, 147) Tačiau tokie norai supykdo Ahura-mazdą ir šis prakeikia žmoniją. Taip žemėje atsiranda mirtis. Šioje vietoje reikia pabrėžti, jog dievas maištingos žmonių sielos neįveikė net mirtimi. Jie vis tiek keliauja toliau, kad ir per skausmą, „ieškodami nežinomų stebuklų, siekdami nepasiekiamų tikslų, pirmyn neapčiuopiamų, nesugaunamų troškimų šaukiami, <...> be paliovos, be atilsio, dejuodami, raudodami, dangui ir žemei grasindami, laimės nesurasdami, tik vis didesnę ilgesį, didesnę sielvartą ir nusiminimą patirdami...“ (Krėvė, 1958, 147)

Priešingose jėgose, kaip ir visame orientalistiniame cikle, V. Krėvė nuolat pabrėžia įvairias opozicijas: Dievas–Šėtonas, gėris–blogis, žmogus–Dievas, gyvenimas rojuje–gyvenimas audroje. Pastaroji opozicija itin aktuali šiai „pasakai“. Čia pabrėžiama, jog pasaulyje visada egzistuoja du poliai, dvi priešingos jėgos. Žmogus, egzistuodamas tarp šių priešybių, laviruoja ir pasirenka vieną iš jų – šviesą tol, kol ji nevaržo laisvės, o tamsa visada pasiruošusi glūdi giliai sieloje, laukdama tinkamo momento. Tamsa – tai maištas prieš Dievą, audra, nepasotinamas pažinimo geismas, nepaklusnumas, galybės ir neaprepiamos laisvės troškimas. Čia V. Krėvė tarsi tampa zoroastrizmo šalininku. Būtent zoroastrizmas remiasi dualizmo principu – pasaulyje egzistuoja dvi jėgos (gėris ir blogis), kurios nuolat kovoja. Zoroastrizmo koncepcijos pasirinkimą, ko gero, nulėmė rašytojo romantiškas temperamentas.

Juk šviesos–tamsos, grožio–baisumo kontrastai būdingi ir vakarietiškom romantizmui. *Priešingose jėgose*, kaip ir visoje orientalistinėje prozoje, matomas ryškus rytietiškos kultūros ir religijų formų susipynimas su vakarietišku (romantiniu) individualizmu. Įspūdį sustiprina išskirtinė „pasakos“ pabaiga – malda tamsybių valdovui, nes jis artimesnis žmonėms: „Pagimdyk mūsų širdyse dar ugningesnį ilgesį, sužadink dar skaudesnę nusiminimą ir sielvartą, pakurk mūsų sielose dar liepsningesnę gaisrą, kad skaudžiai suliepsnotume ir, per skausmą ir kančias naujų jėgų įgiję, su didesniu įnirtimu pirmyn ir pirmyn skristi pasiryžtume... <...> Tebūnam tau lygūs siela ir jausmais, audringasis tamsybių valdove, didysis Anro-manju!..“ (Krėvė, 1958, 149)

Pats V. Krėvė tarsi lieka kartu su maištingaisiais. Ir visai nenuostabu, juk tai atitiko jo charakterį. Rašytojas yra pabrėžęs: „Žmogaus prievolė šiame pasaulyje – taip šauniai ir protingai, taip įdomiai žemiškai savo nuodėmių bei klaidų kupiną gyvenimą pragyventi, kad – jam net šventieji su angelais danguje pavydėtų!“ (Orintaitė, 2001, 251)

4.4. „Prarastojo rojaus“ kontūrai (*Moteris*)

Moteryje pasikartoja ne tik pasaulio sukūrimo mito kontūrai (žinoma, V. Krėvės žvilgsnio rakursas kiekvienoje „pasakoje“ keičiasi), bet ir egocentriško dievo vaizdinys. Alachas, kaip ir Ahuramazda *Priešingose jėgose*, sukuria žmogų tam, kad būtų kas jį garbina. Pajutęs, jog jo vardo garbė sumažėjo, velnio sugundytiems dangaus gyventojams nukeliavus blogio keliais, Alachas suteikia gyvenimą žmogui, sakydamas: „Atsikelk, gyvenimui nubusk ir gyvenk mano garbei, o savo laimei.“ (Krėvė, 1958, 152) Taigi dievas naujam savo kūrinui – vyrui – padovanoja laimės pažadą už tai, kad garbintų jo „vardą nuo ankstaus ryto iki vėlaus vakaro.“ (Krėvė, 1958, 152) O kad jam vienam būtų jaučiau gyventi žemėje, dievas suteikia dar vieną privilegiją – protą ir valią, kas iš esmės reiškia padovanotą galią kurti pasaulį pačiam. Apdovanotas žmogus kuria ne tik daiktiško, apčiuopiamo pavidalo dalykus, bet ir vidines savybes: ilgesį, džiaugsmą, baimę, pavydą, skausmą, gailestį. Vos tik žmogus širdyje ką nors pajunta, tai iškart ir apsigyvena žemėje. Taigi pasaulis kuriamas pagal natūralius žmogaus fizinius ir dvasinius poreikius. Šioje vietoje būtų galima išvelgti romantizmui būdingą idėją – žmogus kaip kūrėjas. Tik V. Krėvė savo herojui suteikia dar daugiau galių kurti. Tai žmogus, apdovanotas dieviška dovana.

Šioje „pasakoje“ pasaulio sukūrimo mitas vėl savaip transformuojamas. Nors kuriamas islamiškas pasaulėvaizdis, tačiau dažnųsyk jis labai prieštaringas. Jau vien ko vertas žmogaus, kaip kūrėjo, dalyvavimas šešių dienų pasaulio kūrimo procese (šeštąją dieną jį sugundo Šeitanas). Tik

pirmąją dieną matomas ryškus Alacho dalyvavimas, kuomet sukuriamas vyras. Vėliau kūrybos pareigos atitenka žmogui. Be to, čia nerasime ir islamui taip būdingo nuolankumo bei paklusnumo dievui. Priešingai – herojaus širdyje net kyla noras prilygti Alachui: „Ant tų kalnų viršūnių besėdėdamas, būtau kaip dievas ir pasidžiaugtau pamatęs, kad visą, ką aš sumaniau, yra gražu ir gera.“ (Krėvė, 1958, 157) Šį norą iškart palydi ir kitas neatsiejamas V. Krėvės kūrybos motyvas – audra. Net ir galėdamas turėti, ko tik geidžia širdis, žmogus vis tiek giliai viduje jaučia nepaaiškinamą ilgesį, neramumą. Jis pajunta, jog pasitenkinimas slegia: „Sunki jam ėmė atrodyti pasaulio rami tvarka, nepakenčiamai slegianti darnos ir pasitenkinimo laimė... Kaip žaibas perskrido jo galvoje noras – sunaikinti, suardyti tą darną, sudrumsti tą pasaulio ramybę...“ (Krėvė, 1958, 160–161) Vis dėlto audros motyvas *Moteryje* labai neišryškėja, kadangi dėmesio centru tampa ne žmogaus sukilimas prieš dievą, o jo sugundymo siužetas. Nors šį siužetą V. Krėvė yra pamėgęs visuose orientalistiniuose kūriniuose, tačiau tik *Moteryje* jis taip plačiai išplėtotas. Taigi susikoncentruojama į Šėtono gundymo įrankį – moterį. Ji – nepaprastai gražus ir gundantis paties velnio kūrinys, galintis patenkinti žmogaus sielos troškimus. Šėitanas, pažadintas ir sudomintas žmogaus sukeltos audros, sugalvoja sugundyti šį dievo kūrinį. Jis klausia: „Ar esi išmėginęs laimę kito klausyti ir tenkinti kito niekad nepatenkinamus troškimus.“ (Krėvė, 1958, 163) Pasak jo, tik čia slypi tikroji laimė. Už šią dovaną Šėitanas teprašo vieno paprasto dalyko – nusilenkti jam, pagerbti jį ir pavadinti savo geradariu. Geidulių prislėgtas žmogus taip ir padaro. Jis išsižada dievo, kad gautų moterį, taip prarasdamas savo, kaip kūrėjo, galimybes ir iš „pasaulio valdovo“ tapdamas eiliniu gyventoju. Šėitanas, atiduodamas moterį, pasako tai, ko nebeišgirsta susižavėjusio vyro ausys: „Tu šio pasaulio valdovas, ir visa tau priklauso, kas jame yra, o aš tave valdysiu per ją, kurią pastatau sargybon, kad man ištikimas būtai. Jos rankose bus tavo siela ir tavo širdis kaipo minkštas molis, tau ir tavo laimei betarnaudama nuo šios dienos valdys tave, kaip panorės.“ (Krėvė, 1958, 164)

Čia, ko gero, kiltų natūralus klausimas – tai koks vis dėlto paties V. Krėvės požiūris į moterį? Šioje „pasakoje“ moteris pristatoma kaip Šėtono tvarinys, jo sargas žemėje. Prisiminkime, jog, gyvendamas Baku, rašytojas savo užrašų knygelėje buvo prisirašęs gana neigiamų aforizmų ir minčių apie moterį: „Kas per moterį ir dėl moteries dirba, tasai vien žemės darbus gali atlikti, o ne dangaus.“ (Korsakas ir kt., 1981, 500) Apie ne kartą skambėjusias panašias mintis laiškuose šiame darbe jau buvo rašyta. Be to, reikia pabrėžti, kad idėja, jog moterį sukūrė velnias, o vyrą – Dievas, prasilenkia su islamo tikėjimu. Juk islamiškasis pasaulis tiki, jog vyras ir moteris sudaro vieną visumą, juos abu sukūrė Alachas.

Tokio požiūrio į moterį ištakų būtų galima ieškoti patriarchalinėje tradicijoje. V. Krėvei buvo būdinga tipiška patriarchalinė laikysena, kurios ištakų pirmiausia galima ieškoti rašytojo šeimoje. Jo tėvas pasižymėjo ne tik tvirtu charakteriu, bet ir dideliu valdingumu bei despotiškumu. Taip pat reikėtų paminėti, jog įtakos galėjo turėti ir krikščioniškosios doktrinos, kurios, plintant asketiniam idealui, moterį pradėjo vertinti kaip pagundų šaltinį, žmonijos nuopolio iniciatorę. Tačiau vargu ar čia rašytojas išreiškia savo neigiamą požiūrį į moterį. Tikslingiau bus manyti, jog taip V. Krėvė galėjo savo kūriniai suteikti daugiau egzotiškumo ir juslingumo. Juk šalia to, kad moteris yra velnio tvarinys, yra garbinamas ir jos grožis, pažymimas reikalingumas: „<...> tai gražiausias ir kilniausias tavo pasauliuose sutvėrimas! Tuščia taps žemė, moters nustojusi!“ (Krėvė, 1958, 165)

5. DANGAUS IR ŽEMĖS SŪNŪS

Biblinė apysaka *Dangaus ir žemės sūnūs* – didžiausias ir daugiausiai V. Krėvės jėgų pareikalavęs veikalas, kurį jis kūrė praktiškai visą savo kūrybinį gyvenimą. Kūrinys, gimęs iš 1907 m. pradėtų rašyti įvairių fragmentų Judo tema, ne kartą keitė pavadinimą ir pačią koncepciją. Nenuostabu, juk veikalas rašytas maždaug keturis dešimtmečius. Per tą laiką keitėsi ir paties rašytojo požiūris į nagrinėjamas problemas – jaunystės maksimalizmo, individualizmo vietą užėmė vidinė branda. Be to, tai, kad rašytojas itin kruopščiai ruošėsi šio veikalo rašymui, rodo ir jo sukaupta biblioteka: „Jis kaupė ir studijavo reikalingą medžiagą – ypač apie Judą Iskarijotą ir Jėzų Kristų. Vien tik Naujojo Testamento jo privačioje bibliotekoje atsirado visokiausių leidimų.“ (Zalatorius, 1998, 255) Visgi rašytojas apysakos *Dangaus ir žemės sūnūs* taip ir neužbaigė. Veikalas įgavo simbolinę prasmę – tai amžinas V. Krėvės ginčas su Dievu, krikščioniškomis doktrinomis ir pačiu savimi.

5.1. Biblijos modelis: dangaus ir žemės antitezė

Dangaus ir žemės sūnuose kalbama apie evangelinius laikus, todėl kūrinio kontekstas remiasi į Naujajį Testamentą. Be to, pats rašytojas laiškuose yra užsiminęs, jog jo tikslas buvo sukurti biblijinį stilių. Prašydamas, jog P. Skardžius peržiūrėtų ir ištaisytų klaidas, V. Krėvė rašo: „Mano noras – sukurti orientalinį, biblijinį stilių, kurio pavyzdžio lietuvių literatūra neturi. Skvirecko vertimas, o ypač Naujasis Testamentas, ištaisytas, nieko bendro su tuo stiliumi neturi. Gal man ne visai pasisėkė.“ (Jasaitis, 2007, 82) Šioje vietoje iš karto reikėtų paminėti labai svarbų faktą – V. Krėvė su krikščioniškaisiais tekstais – Naujuoju Testamentu – leido sau elgtis taip pat laisvai, kaip ir su Rytų mitologijos ir religijos siužetais. Taigi *Dangaus ir žemės sūnuose* rašytojas sukonstravo evangelinį siužetą, išsaugodamas bendriausias įvykių schemas, tačiau pati kūrinio esmė yra išplėta ir savaip interpretuota. Nors praktiškai visi personažai paimti iš Naujojo Testamento, atkurtas Kristaus gimimo ir vaikystės siužetas, minimos tam tikros geografinės vietos, tačiau vėliau rašytojas nuo šių detalių nutolsta link jų asmeniškai dominusių problemų. Be to, dėmesio centre, priešingai nei Naujajame Testamente, yra ne Jėzus Kristus, o visai kiti, V. Krėvei kur kas artimesni, personažai – Baraba, Jehuda iš Hamalos, Jehuda iš Kerio, Erodas. Būtent šie veikėjai rašytojui yra įdomiausi, nes juose slypi daugiausia konfliktiškumo. Žvelgiant į visą V. Krėvės orientalistinių kūrinių kontekstą, nepanašu, jog neįmanoma būtų tai, jog visomis geriausiomis savybėmis pasižymintis Dievo sūnus jam būtų įdomesnis

už šiek tiek nuodėmingą, įvairių instinktų valdomą žmogų, gyvenantį audringą ir intensyvių emocijų gyvenimą. Rašytojas yra pabrėžęs, jog tik per nuodėmę „ar jos pagundą – žmogus savo dvasines galias išugdo ir palaipsniui aukštyti pakyla, per ją savo sielos vertę išmatuoja, savo valią užgrūdina. Kai nusikapstysi dangun, tuomet glauskis prie šventųjų ir vaidink angelus su baltais sparneliais, bet kolei čia, ant juodos žemės tebesi – dar nemėgdžiodk nei arkangelo, nei Liuciperiaus...“ (Orintaitė, 2001, 250–251)

Apysakoje akcentuojami žmogaus ir Dievo santykiai, jų akivaizdus dramatiškas skirtingumas. Iškyla Dievo ir žmogaus opozicija. Toks gretinimas būdingas visai V. Krėvės orientalistinei prozai, tačiau *Dangaus ir žemės sūnuose* ši opozicija virsta ypatingai žmogui skaudžiu iššūkiu prieš Dievą, kadangi pirštinė metama ir visai krikščionybės doktrinai. Svarstomas tikėjimo ir netikėjimo klausimas: ar apskritai Dievas egzistuoja, o jei jis yra, tai tada koks? Ar Dievas yra geras, atlaidus ir gailėstingas? Ar, priešingai, tai rūstus ir kerštingas Dievas? O atsakymo į šiuos klausimus pats V. Krėvė taip ir nesurado. Todėl visi *Dangaus ir žemės sūnų* personažai tarsi atstovauja skirtingoms tiesoms, laikosi skirtingų pozicijų. Neveltui veikale itin gausu dialogų, kiti skyriai parašyti ištiesi dramine forma. Taip kūrinys leidžia priartėti prie personažų sielose vykstančių kovų, išgirsti, ką jaučia, iš jų pačių lūpų, pamatyti jų mimiką, judesius. Atsiveria plati erdvė naujiems argumentams ir kontrargumentams. Priešpriešinama realybė, su kuria susiduria maištingieji personažai, ir humanistiniai krikščionybės idealai. Tačiau negalima sakyti, jog V. Krėvė, nuolat išliekantis maištingųjų pusėje, nenorėjo, kad šias egzistencines grumtynes laimėtų „dangaus“ pusė. Priešingai – juk Jėšua (Jėzus Kristus), kaip atsidavusios meilės ir atlaidumo idealas, taip ir nėra atmetamas. Kaip teigia D. Čiočytė (1999, 178), „prieš Dievą maištaujama viliantis būti jo įtikintam.“ Kiekvienas herojų veiksmas tarsi prašymas Dievo, kad duotų kokį ženklą, jog jie yra neteisūs: „Ar tu myli tik tuos, kurie gali kitus skriausti, o skriaudžiamųjų tau visai negaila? Atsakyk, Viešpatie, išsklaidyk mano abejones, arba aš patikėsiu, kad Tu nesi žmonių draugas!..“ (Krėvė, 1999, 321) Taigi V. Krėvei, kaip savotiškam ekskrikščioniui, nors ir buvo svetimas religinio fanatizmo jausmas, paklusnumas ir besąlygiškas tikėjimas Dievu bei jo darbais, tačiau paties krikščionybės moralinio turinio jis neatmeta. Rašytojas puikiai suprato, kokia prieštaringa žmogaus prigimtis, o nuodėmės ir įvairios ydos yra neatsiejama sielos dalis. Pasak A. Zalatoriaus (1998, 223), V. Krėvė „suprato, kad žmogus yra tik žmogus, kad silpnybės ir egoizmas yra neatskiriami jo palydovai, o Kristaus mokslas tėra žvaigždė, į kurią reikėtų orientuotis.“ Kaip intelektualas į krikščionybės doktrinas jis žiūrėjo kritiškai, tačiau kaip moralistas suvokė krikščionybės etinių pagrindų svarbą. Tai galima laikyti ir romantinio maišto prieš krikščionybės dogmatiką variantu.

5.2. Egzistencinių vertybių įprasminimas

Visa V. Krėvės orientalistinė kūryba, išskyrus *Indą, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną*, tarsi laikosi ant vienos pagrindinės ašies – žmogaus susidūrimo su Dievu situacija. Tačiau už jos slypi kur kas gilesni prasmės klodai. V. Krėvė buvo labai nuoseklus, analizuodamas jį dominusias problemas, todėl didžiosios rašytojo gyvenimo tiesos vis pasikartoja viename ar kitame kūrinyje ir galiausiai „subėga“ į vieną krūvą *Dangaus ir žemės sūnuose*.

Kaip pačios didžiausios vertybės iškyla laisvė ir maištas. V. Krėvės personažams laisvė yra prigimtinė teisė. Ir kalbama ne tiek apie fizinę laisvę, o apie dvasinę. Žmogus, norėdamas išsaugoti savo dvasios autonomiją, negali turėti jokių autoritetų, net tokių kaip Dievas. Jau vien pripažindamas, kad jis yra aukščiau ir turi galios keisti visų gyvenimus, žmogus praranda laisvę. Tai skaudžiai žeidžia žmogaus savigarbą. *Dangaus ir žemės sūnuose* Jehuda niekaip negali suprasti, kodėl žmogus turi bijoti Dievo rūstybės: „Kodėl bijome savo žodžių ir nedrįstame kaip vergai prabilti Viešpaties akivaizdoje, kas glūdi mūsų širdies gilumoje!...“ (Krėvė, 1999, 322) Apie laisvės svarbą kalbama jau pačioje kūrinio pradžioje, kuomet veiksmas dar vyksta danguje. Po angelų maišto Dievas nepaklusniusius išstemia į „tamsybių bedugnes“, ištikimieji triumfuoja šalia Aukščiausiojo, o dėl suabejojusių vyksta ginčai. Nusprendžiama juos išstremti į žemę, kaip į išbandymo vietą, kur bus bandomi bei tiriami „skausmais ir nusiminimu, vargais ir ašaromis“. Įtakos tokiam Dievo sprendimui turėjo teisingasis angelas, ištaręs labai svarbius argumentus: „Ar ne Tu apdovanojai juos kaip ir mus laisva valia, kad galėtume pasirinkti, kurį norime, kelią tarp blogo ir gero? <...> Ar ne Tu apdovanojai juos kaip ir mus laisva valia gailėtis dėl savo darbų?“ (Krėvė, 1999, 11) Taigi, kai laisva valia apdovanotas žmogus pajunta suvaržymus, neaiškų neramumą, jo širdyje gimsta maištas prieš viską, kas varžo. Pirmiausia protestuojama prieš tikėjimo dogmas ir Dievą. Tai lyg V. Krėvės personažų gyvenimo variklis, nes kas nepalaužia jų stiprios sielos, tas ją sustiprina ir priverčia dar labiau kovoti. *Dangaus ir žemės sūnuose* šią vertybę ryškiausiai atspindi Jehuda iš Kerio. Jis, burnodamas ant Dievo, sako: „<...> kiekvienas žmogus yra žiaurios niekšybės padaras, kurio sielą Amžinasis išvėmė nepasitenkinimo metu <...>.“ (Krėvė, 1999, 487) O prabilus, jog visi laukia Dievo pirmagimio pasiuntinio, kuris visus sujungs meile, Jehuda tik nusikeikia: „Tesusilaužo kojas tasai pasiuntinys ir niekuomet nepasiekia šios vietos!“ (Krėvė, 1999, 480) Šiame personaže sukaupta daugiausia nusivylimo, pykčio, ironijos, maišto daigų. Jam, ko gero, teko ir skaudžiausi išgyvenimai. Pasak A. Zalatoriaus (1998, 275), „veddamas per visokius išbandymus, autorius stengėsi jį atvesti iki Jėšuos (Jėzaus) meilės ir atlaidumo doktrinos.“

Įdomus faktas, jog Judo personažas, kaip jau buvo minėta, yra aliuzija į V. Krėvės gyvenimą ir konfliktą su Dievu. Rašytojas pats sau prilygino Judo vaidmenį – atstumto, vienišo, abejojančio, bet nuolat prieštaraujančio ir maištaujančio. Tad, remiantis A. Zalatoriaus žodžiais, galima daryti prielaidą, kad V. Krėvė, rašydamas veikalą, ne personažus, o pats save nuolat nejučiom vedė link krikščioniškos meilės ir atlaidumo doktrinos.

Maištą ir įtūžį *Dangaus ir žemės sūnuose* sukelia net ir kita svarbi vertybė – meilė. Nors ši linija nėra ryški, tačiau ją apčiuopti galima. Ji prabėgom aptariama taip pat iš Jehudos pozicijos. Kuomet pavargęs nuo ieškojimų ir nusivylimų šis panori meilės, Teofilė jam teatsako, jog meilė širdyje gimsta tik tada, kai to panori Dievas. Tai tik dar labiau įsiutina Jehudą: „Vadinasi, Jis nenori, kad mane kuri pamiltų! <...> Kodėl turiu Dievą mylėti, kaip visi jūs įkalbinėjate, jei Jis manęs nemyli?“ (Krėvė, 1999, 479) Net per meilės prizmę grįžtama prie susidūrimo su Dievu. Atrodo, jog visos gyvenimo aplinkybės tarsi specialiai suveda V. Krėvės herojus ir Dievą. Jų susidūrimas neišvengiamas. Įdomu tai, jog, kalbant apie evangelinius laikus, taip stipriai gali dvelkti egocentrizmu ir nekrikščioniškumu. Ar tai nepakankamas V. Krėvės krikščioniškas brandumas, o gal nenuoseklus įsigilinimas į krikščioniškąją etiką? Vis dėlto labiausiai tikėtina, jog rašytojo lūpomis čia kalba nusivylimas. Todėl ir matome tokią ryškią kūrybinę liniją link Rytų – nusivylęs krikščionybė, V. Krėvė „neria“ prie Rytų, tačiau Vakarų kultūros visiškai neatsisako.

Nuo maišto rašytojo personažams neatsiejama ir kita metafizinė vertybė – abejonė. Abejojama nuolat ir praktiškai viskuo, nes būtent tai yra tarsi maišto, kaip gyvenimo variklio, viena iš detalių. Ši metafizinė vertybė skatina kiekvienai situacijai ieškoti vis naujų argumentų, paneigiant senuosius. V. Krėvės herojai abejoja ne tik pasirinkto gyvenimo kelio teisingumu ar savo veiksmis, bet ir Dievu bei kitomis egzistencinėmis vertybėmis. *Dangaus ir žemės sūnuose* abejonę ryškiausiai atspindi vėlgi Jehuda iš Kerio: „Tikiu, kad tavo lūpos melo, o širdis klastos nepažįsta. Tik aš tiek kartų buvau apviltas, kuo tikėjau, jog mano siela yra jau įpratusi abejoti...“ (Krėvė, 1999, 471)

Žinoma, *Dangaus ir žemės sūnuose* aprėpiama ir daugiau egzistencinių vertybių – V. Krėvės akys žvelgia labai plačiai. Tai garbė, gėda, pažinimo geismas ir nepasotinami norai. Tačiau, jeigu pažvelgtume atidžiau, pamatytume, jog vis dėlto šiame veikale kaip didžiausios vertybinės vertikalės iškyla laisvė ir maištas, kurį nuolat pakursto nuolatinės abejonės ir nusivylimas meile bei Dievu. Visos kitos vertybės, nors ir ne mažiau svarbios, tačiau jos srovėna per visą kūrinį lyg savotiškos horizontalės. Jų balsas nuolat girdisi, tarsi bėga kažkur paviršiumi, bet taip ir neprasiveržia galinga srove. Visos egzistencinės vertybės *Dangaus ir žemės sūnuose* įprasminamos per Dievo prizmę. Aukščiausiojo ir žmogaus konfliktiškas bei daug skaudžių išgyvenimų sukeliantis susidūrimas kūrinyje

reiškiasi kaip neišvengiamybė. Visos šios nuostatos patvirtina, jog V. Krėvės giluminės vertybinės atramos yra ne religinės, bet kyla iš romantinio individualizmo. Juda iš Kerio yra žymiai artimesnis vadinamajam „baironiškajam herojui“ ar M. Lermontovo poemų *Mcyris* ir *Demonas* herojams, o ne religiniams pranašams bei dievybėms. Religinės sąsajos daugiau biblinio, o ne Rytų religijų (budizmo, induizmo) konteksto. Taigi V. Krėvės orientalizmas apima daugiau dekoratyvųjų kūrybos paviršių.

IŠVADOS

V. Krėvės asmuo ir kūryba orientalistiniu požiūriu mokslininkų jau yra tyrinėti, tačiau šis šaltinis vis dar tebėra neišsemtas. Šiame darbe į rašytojo orientalistinį palikimą žvelgiama sistemiškai, kaip į integralią jo asmenybės ir kūrybinės plėtotės dalį, glaudžiai siejant su biografija bei asmenybės prigimtimi. Iškeliamas individualusis jo pradai, pažymint tai, kas jo veikaluose tiesiogiai perimta iš Rytų kultūros, o kas savita ir būdinga tik rašytojo individualiai kūrybai. Išanalizavus V. Krėvės orientalistinius tekstus ir jų kontekstus, darytinos tokios išvados:

1. Vienas iš pagrindinių veiksnių, nukreipusių rašytojo mintis į Rytus, buvo jo prigimties gaivališkumas. Ūmaus charakterio V. Krėvė gyveno itin intensyvią emocinę gyvenimą, todėl jo nerami siela, nuolatinės abejonės, slepiami kompleksai, konfliktuojančios aistros sąjaujai vertė ieškoti budistinės vidinės harmonijos, išsilaisvinimo iš aistrų.

2. Vien tik rašytojo gaivališka, dažnų prieštarų prigimtis nebūtų nubrėžusi tokios ryškios orientalistinės kūrybos linijos. Stiprų postūmį ieškoti alternatyvų krikščionybei teikė išgyventa dvasinė krizė ir konfliktas su Dievu, gimęs po pasitraukimo iš seminarijos. Šio konflikto atspindžiai ryškiai matyti rašytojo rytietiškoje prozoje.

3. Lietuviškojo orientalizmo kontekste V. Krėvės atvejis buvo ypatingas, nes jo Oriento pažinimas pagrįstas ne tik žiniomis iš knygų, bet ir paženklintas buvimo rytietiškoje aplinkoje. Gyvendamas Baku rašytojas turėjo puikią galimybę susipažinti su Rytų kultūra ir religijomis iš arti. Tai buvo puiki terpė V. Krėvei, kaip nuolat viskuo abejojančiam skeptikui, įtvirtinti dar Lietuvoje susiformavusią savo filosofiją bei vertybinę sistemą.

4. V. Krėvė Rytų kultūrą ne tik išmanė, bet ir laikė save autoritetingiausiu žmogumi šioje srityje. Rašytojas buvo pasinėręs į aktyvias orientalistines studijas, rašė straipsnius iš sanskritologijos, dėstė Liaudies universitete Baku apie budizmą bei indoeuropiečių kalbų šeimą. Vis dėlto jo sukauptos žinios akademinis mokslas nevirto. Svariu žingsniu į mokslo sferą galėtume laikyti jo disertaciją, tačiau ji lieka neįrodytu faktu. Esami dokumentai verčia manyti, jog tokios disertacijos apskritai nebuvo. Ko gero, ir pats rašytojas neturėjo didelių mokslinių interesų. V. Krėvės kūryboje Orientas skleidžiasi kaip asmeninis liudijimas.

5. Atliktas tyrimas leidžia daryti prielaidą, jog V. Krėvės orientalizmo turinį nusveria ne mokslinės akademinės idėjos, o orientalistinio įvaizdis, kurį rašytojas kūrė ir palaikė gana meistriškai. Rašytojas nuolat pabrėždavo, šiek tiek pagražindamas, savo darbus ir nuopelnus orientalistikos mokslo

sferoje. Tai ir minėta disertacija, kurios tariamas egzistavimas rašytojui buvo naudingas užimant aukštas pareigas Lietuvos universitete, ir didesnio masto įgavusi jo veikla Liaudies universitete Baku bei kritiškas požiūris į taip pat orientalistinę disertaciją apgynusį ir rašiusį šia tema straipsnius M. Gustaitį.

6. Rašytojo orientalizmas nėra „grynas“, jis gerokai individualizuotas ir supsichologintas. V. Krėvė gana laisvai disponavo dviejų skirtingų kultūrų – Rytų ir Vakarų – idėjomis. Nors rytietiškoje prozoje jis, kiek įmanoma, stengėsi išlaikyti mitologinių siužetų schemas, tačiau jas nuolat apaugindavo savo Vakarų kultūros suformuotomis filosofinėmis mintimis, vertybinėmis nuostatomis ir patirtimis. Rašytojo nedomino sistemiškumas. Jis pasirinkdavo ir derindavo sau parankius motyvus, temas bei idėjas, todėl praktiškai kiekviename rytietiškos krypties kūrinyje galima pastebėti įvairių skirtingų religijų susidūrimą – induizmo, islamo, zoroastrizmo, krikščionybės. Tam įtakos turėjo V. Krėvės asmenybės prieštaravimas. Nors rašytojas savęs ieškojo ne krikščionybėje ir jo jausmai, siela prieštaravo šiai doktrinai, vis dėlto logika vis tiek nepaliaujamai vedė link Dievo. Jis lyg ir norėtų būti budistas, pasiekęs nirvaną, tačiau kontekstas nuolat grąžina atgal. V. Krėvės orientalistinė kūryba – tai vakarietiškas produktas rytietiška kūrinyje.

7. Orientalistiniuose kūriniuose V. Krėvė nelyginti anatomas nagrinėja žmogaus sielą, kaskart atradamas joje vis naujų, anksčiau nepastebėtų dalykų. Rašytojo žmogus nėra paprastas, eilinis pilietis. Tai maištinga, stiprios dvasios, nuolat abejojanti ir su pasauliu konfliktuojanti asmenybė. Jai nerūpi kasdieniai žemiški rūpesčiai, nes mąsto apie gerokai abstraktesnius dalykus – V. Krėvės herojaus objektyve pati būtis. Tačiau į ją personažai žiūri visai ne iš Rytų religijų taško, propaguojančių vidinę harmoniją ir išsilaisvinimą iš aistrų, skatinančių atsisakyti savo ego. Priešingai – jie nori arba būti paneigti, arba prieštarauti bet kokioms nusistovėjusioms taisyklėms tol, kol įrodys savo tiesas. Taigi orientalistinio kolorito V. Krėvės personažai yra tipiški romantiniai herojai, tarsi tiesiai iš Vakarų pasaulio perkelti į rytietišką aplinką. Jie atneša maištą ir konfliktą į aplinką, kuri iš esmės visam tam prieštarauja. Dėmesio centre išlieka susidūrimas su įvairių religijų dievais. Personažai meta iššūkį Dievui kaip autoritetui. Jie nesijaučia nė kiek menkesni už pastarąjį, todėl jokių būdu negali jam leisti riboti savo laisvės. V. Krėvės žmogus bando prilygti Dievui ir net jį pranokti, šiuo požiūriu likdamas ištikimas vakarietiškojo individualizmo tradicijai, kuri genetiškai sietina su krikščioniškuoju Vakarų pasauliu. Visa tai rodo, jog V. Krėvės orientalizmas iš esmės yra daugiau iliustracinis, neturintis patikimesnio ontologinio pamato. Rytietiškoji problemika ir egzotika tapo savotišku rūbu, į kurį V. Krėvė „įvilko“ savo jau anksčiau ant Vakarų kultūros pamato susiformavusias idėjas.

ŠALTINIAI

Krėvė V. 1999. Dangaus ir žemės sūnūs. Vilnius: Charibdė.

Krėvė V. 1958. Raštai. T. V. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Alekna V. 1982. Atsiminimai apie V. Krėvę-Mickevičių, F51 718.

Skliutauskas J. 1957–1968. Apie V. Krėvės-Mickevičiaus gyvenimą ir veiklą Baku mieste, F51 696.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

Bingelis J. 1972. Apie Vincą Krėvę-Mickevičių, ko niekur nebuvo apie jį pasakyta, F8-12.

Gaidukevičius J. Atsiminimai (užrašė D. Zenkevičiūtė), F29-799.

Kindaras J. 1960. Atsiminimai (užrašė A. Trakymas), F29-802.

Maciūnas V. 1970. Vincas Krėvė savo laiškuose 1944–1954, atspaudas iš „Draugo“ (1969 m. liepos–rugpjūčio mėn.) kultūrinio priedo, F29-1371.

Mickevičiūtė-Lapėnienė V. Atsiminimai (užrašė A. Trakymas), F29-804.

Mykolaitis-Putinas V. 1957. Fragmentai iš mano pašnekesių su Vincu Krėve, F29-1375.

LITERATŪRA

1. Ališauskienė M. 2004. Masonai: tarp pasaulietinės brolijos ir religinės bendruomenės [žiūrėta 2012 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.religija.lt/print/straipsniai/kontroversijos/masonai-tarp-pasaulietinės-brolijos-religines-bendruomenės](http://www.religija.lt/print/straipsniai/kontroversijos/masonai-tarp-pasaulietines-brolijos-religines-bendruomenes)>.
2. Andrijauskas A. 2004. Istoriniai lietuviškosios Rytų recepcijos ir orientalizmo pokyčiai. Kultūros, filosofijos ir meno profiliai. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 422–436.
3. Azurmanovas V. 1971. Vinco Krėvės jaunystė „Ugnies šalyje“. Kultūros barai, nr. 7, 57–59.
4. Čiočytė D. 1999. Biblija lietuvių literatūroje. Santykio variantai: imitacija, transformacija, deformacija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 173–186.
5. Balys J. 1936. Dzūkų tautosakos falsifikacija. Vairas. T. 9, 23–42.
6. Gustaitis M. 1913. Orientalinė srovė Europos literatūroje. Vaivorykštė. Kn. 2, 391–398.
7. Jasaitis J. 2007. Lietuvių rašytojai apie kūrybą. Kaunas: Vilniaus universiteto leidykla, 80–82.
8. Korsakas K., Doveika K., Lankutis J. ir kt. 1981. Literatūra ir kalba. T. XVII. Vilnius: Vaga.
9. Korsakienė H. 1977. „Šarūno“ autorius iš arti. Susitikimai. Vilnius: Vaga.
10. Krėvė V. 1961. ...Aš norėjau atvaizduoti tų milžinų sielą. Raštai. T. 6. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 451–452.
11. Krėvė V. 1935. Falsifikacija“ ir faktai. Mūsų tautosaka. T. 10, 217–228.
12. Krėvė V. 1926. Mūsų literatūros kalbos klausimu. Pradai ir žygiai, Nr. 1, 9–12.
13. Krėvė V. 1923. Pirmykštė indoeuropiečių gimtinė. Tauta ir žodis. T. 1.
14. Kubilius V. 1993. Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje. Vilnius: Amžius.
15. Kubilius V. 1983. Orientalizmas lietuvių literatūroje. Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas. Vilnius: Vaga, 65–111.
16. Lietuvių literatūros istorija. 1961. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, III 1.
17. Lion A. 1998. Pasaulio religijos. Vilnius: Alma littera.
18. Nyka-Niliūnas A. 2002. Dienoraščio fragmentai 1938–1975. Vilnius: Baltos lankos.
19. Orintaitė P. 2001. Ką laumės lėmė. Liepalotų medynuose. Vilnius: Vaga, 258–266.
20. Pryce-Jones D. 2006. Piktybinis šarlatanizmas. Šiaurės atėnai. Nr. 17.
21. Said E. W. 2006. Orientalizmas. Vilnius: Apostrofa.

22. Sakalavičiūtė K. 2006. Konstantino Balmonto ir Vinco Krėvės literatūriniai ryšiai. Žmogus ir žodis [žiūrėta 2012 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/PDF/literaturologija/2006/sakalaviciute.pdf>.
23. Skliutauskas J. 1977. Aukso šaknelė. Vilnius: Mintis.
24. Tamošaitis M. 2012. Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija: rašytojo tragedija politikoje. Vilnius: Gimtasis žodis.
25. Tamošaitis R. 1998. Kelionė į laiko pradžia: indų idealizmas. Vydūnas, Krėvė. Vilnius: Pradai.
26. Zalatorius A. 2003. Vincas Krėvė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
27. Zalatorius A. 1998. Literatūra ir laisvė. Vilnius: Baltos lankos.
28. Zalatorius A. 1988. Keletas V. Krėvės jaunystės eilėraščių ir minčių. Veidai 87. Vilnius: Vaga, 245–262.
29. A. Zalatorius. 1987. Kančioj ir abejonėse gimstanti tiesa. Dangaus ir žemės sūnūs. Vilnius: Vaga, 10–11.
30. Žirgulys A. 1974. Kovose dėl žodžio. Pergalė, Nr. 2, 144–157.